

Onderzoek opkomst Rotterdam

Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 was de opkomst in de gemeente Rotterdam historisch laag. Van de Rotterdamse kiesgerechtigden ging 38,9% stemmen. Dit was de laagste opkomst in Nederland. Naar aanleiding van deze lage opkomst heeft de gemeenteraad van Rotterdam gevraagd onderzoek te doen naar de redenen van Rotterdammers om niet naar de stembus te gaan. Als onderdeel van dit onderzoek is aan inwoners gevraagd hoe zij denken over democratie en de lokale politiek. Welke factoren dragen bij aan de beslissing om naar de stembus te gaan? Hoe kijken inwoners naar de Rotterdamse democratie? En, zien we verschillen tussen niet-stemmers en stemmers en tussen stemmers uit verschillende wijken? Daarover gaat deze rapportage.

73% van de invullers vindt democratie belangrijk

Datum
22 mei 2023

Respondenten
1.186

In opdracht van
Gemeenteraad Rotterdam

citizens

In deze rapportage

INHOUDSOPGAVE

Aanleiding onderzoek	3
Belangrijkste resultaten	4
1) Niet-stemmers zijn een lastig te bereiken groep	4
2) Indicatieve verschillen tussen stemmers en niet-stemmers	4
3) Verschillen tussen stemmers	5
Respons van niet-stemmers	7
Stemmers en niet-stemmers	11
Het belang van: Verschillen tussen stemmers	15
Democratie en politiek	16
Sociale omgeving	25
Rol van maatschappelijke organisaties	30
Ervaringen met de gemeente(raad)	35
Onderzoeksverantwoording	41
Bijlage 1: Toelichting betrokkenheidsprofielen	45

Aanleiding onderzoek

HOOFDSTUK 1

Opkomst in Rotterdam

Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 was de opkomst in de gemeente Rotterdam historisch laag. Van de Rotterdamse kiesgerechtigden ging 38,9% stemmen, een lager percentage dan in andere gemeenten in Nederland. Naar aanleiding van deze lage opkomst heeft de gemeenteraad van Rotterdam gevraagd onderzoek te doen naar de redenen van Rotterdammers om wel naar de stembus te gaan. Het onderzoek dat de gemeente laat uitvoeren bestaat uit twee delen. Het bestaat enerzijds uit een kwalitatief deel. Dit is uitgevoerd door onderzoeksbureau EMMA, de Haagse Hogeschool en Universiteit Utrecht. Het andere deel leest u hier: een kwantitatieve verdieping op- en toetsing van de kwalitatieve inzichten.

Onderzoek in heel Rotterdam

De vragenlijst voor dit onderzoek is opgesteld door Citisens, aangescherpt in samenwerking met EMMA, de Haagse Hogeschool en Universiteit Utrecht. Daarnaast heeft de griffie van Rotterdam de vragenlijst van feedback voorzien. Op basis daarvan zijn de puntjes op de i zijn gezet.¹ De vragenlijst was voor alle inwoners van Rotterdam in te vullen op www.samenvoorrotterdam.nl. Van 27 maart 2023 tot en met zondag 16 april konden inwoners van de gemeente Rotterdam via deze link hun mening geven. Om inwoners te bereiken zijn ruim 20.000 ansichtkaarten bezorgd in vier Rotterdamse wijken die een afspiegeling van de gemeente vormen. Dit zijn de wijken Cool-Scheepvaartkwartier-Stadsdriehoek, Beverwaard, Hillegersberg en Carnisse-Zuiderpark. Daarnaast is online campagne gevoerd via sociale media (Instagram en Facebook) en websites van DPG media (zoals NU.nl en AD.nl). Ook zijn de 2.272 leden van het Citisenspanel die in Rotterdam wonen uitgenodigd om mee te doen. Tenslotte vroeg de gemeenteraad aandacht voor het onderzoek via de eigen online kanalen.

1.186 respondenten

Uiteindelijk leidden de antwoorden van 1.186 respondenten tot de inzichten in deze rapportage. Via verschillende verificatiemethoden zijn dubbele invullers en invullers buiten het doelgebied van het onderzoek uit de resultaten gefilterd. De resultaten zijn gewogen aan de hand van de betrokkenheidsprofielen van Citisens² en op basis van dit segmentatiemodel representatief voor de inwoners van gemeente Rotterdam. Verdere toelichting op het aantal respondenten en de analyse leest u in de onderzoeksverantwoording.

¹ De vragenlijst vindt u in de los bijgestuurde bijlage.

² Onderzoeksbureau Citisens ontwikkelde een eigen segmentatiemodel: de betrokkenheidsprofielen. Deze profielen combineren sociaal-demografische kenmerken met data over de betrokkenheid van inwoners bij hun eigen leefomgeving, hun vertrouwen in instituties, participatiegedrag en communicatievoorkeuren. Meer informatie over de betrokkenheidsprofielen vindt u in de bijlage van dit rapport en op www.citisens.nl/tools/betrokkenheidsprofielen

Belangrijkste resultaten

HOOFDSTUK 2

1) Niet-stemmers zijn een lastig te bereiken groep

Van de 1.186 inwoners die de vragenlijst invulden, gaf 4% aan niet te hebben gestemd. Dit komt niet overeen met de opkomst in Rotterdam bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2022 38,9% was. Ondanks de campagne die werd ingezet om de vragenlijst bij een zo breed mogelijke groep Rotterdammers onder de aandacht te brengen, bleken niet-stemmers moeilijker te bereiken en waren zij minder gemotiveerd om mee te doen aan dit onderzoek over verkiezingen. Dit komt deels voort uit een zelfselectie-effect: Rotterdammers die gingen stemmen, zullen een vragenlijst over verkiezingen interessanter vinden. Daarnaast is het mogelijk dat invullers hebben aangegeven te hebben gestemd bij de gemeenteraadsverkiezingen, terwijl dit niet het geval is. Dit kan voortkomen uit sociale wenselijkheid, maar ook uit het feit dat de gemeenteraadsverkiezing ten tijde van het invullen van de vragenlijst een jaar geleden zijn gehouden. Invullers kunnen verkiezingen door elkaar halen en niet meer zeker weten wanneer zij wel en wanneer zij niet hebben gestemd.

Hoewel het aantal niet-stemmers dat de vragenlijst invulde klein is, is er op een groot aantal aspecten een verschil zichtbaar tussen de algemene resultaten en de antwoorden van niet-stemmers. Gebaseerd op het kleinere aantal invullers kunnen hierover geen representatieve, maar wel indicatieve uitspraken gedaan worden voor de niet-stemmer. Waar een vergelijking mogelijk was zijn deze resultaten vergeleken met bestaande kennis. De resultaten uit dit onderzoek blijken in dat geval in lijn met eerdere onderzoeken en theoretisch gefundeerde verwachtingen.

2) Indicatieve verschillen tussen stemmers en niet-stemmers

Niet-stemmers die de vragenlijst invulden hechten relatief minder waarde aan democratie dan Rotterdammers in het algemeen. Ze vinden het dan ook minder belangrijk dat zij mogen stemmen voor de gemeenteraad, wijkraad of Tweede Kamer. Ook hun houding tegenover verkiezingen en lokale politiek wijkt af. Zo zijn niet-stemmers het er minder vaak mee eens dat stemmen een plicht is en hebben niet-stemmers minder interesse in de lokale politiek dan gemiddeld. Daarnaast is hun vertrouwen in politiek lager dan bij Rotterdammers in het algemeen.

Praten over politiek en stemmen blijkt minder gebruikelijk in de sociale omgeving van niet-stemmers. Invullers die niet gingen stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen worden dan ook minder vaak gevraagd of zij zijn gaan stemmen wanneer er verkiezingen zijn en vragen dit zelf minder vaak aan anderen. Daarnaast gaan belangrijke personen uit de sociale omgeving zoals ouders of de partner van niet-stemmers minder vaak naar de stembus. In de sociale omgeving van de niet-stemmer is het daarmee gebruikelijker dat er niet gestemd wordt.

Ter aanvulling op vragen over hun sociale omgeving zijn invullers gevraagd aan te geven of zij lid of vrijwilliger zijn bij een vereniging of organisatie. Niet-stemmers zijn minder vaak lid van

een vereniging of organisatie en zij doen minder vaak vrijwilligerswerk. Daarnaast zien zij zichzelf als minder maatschappelijk betrokken dan anderen.

Niet-stemmers hadden minder contact met de gemeente. Dit geldt niet alleen als het gaat om participatietrajecten of contact met een raadslid, maar ook wanneer er iets speelde in hun wijk. Als niet-stemmers contact hadden met de gemeente was dit echter wel (veel) frequenter. Ook waren zij minder tevreden over dit contact dan Rotterdammers in het algemeen.

Ter verdieping van de kennis hierboven is een logistische regressieanalyse³ uitgevoerd. Hierin is bekeken welke van de vier onderzochte factoren (democratische waarden, sociale omgeving, lidmaatschap of betrokkenheid bij maatschappelijke organisaties en ervaringen met de gemeente) het sterkst van invloed zijn op de keuze om te gaan stemmen. Hieruit blijkt dat vooral de politieke waarden, kennis en vaardigheden en de invloed van de sociale omgeving van groot belang zijn. Al met al blijkt uit deze analyse dat inwoners van Rotterdam een grotere kans hebben te gaan stemmen wanneer zij meer politieke interesse, kennis en vaardigheden hebben en wanneer stemmen in de sociale omgeving gebruikelijker is: Individuen hebben een aanzienlijk grotere kans om te gaan stemmen wanneer personen in hun sociale omgeving zoals vrienden, familie en kennissen dit gewoon vinden om te doen.

3) Verschillen tussen stemmers

Uit het kwalitatieve onderzoek dat in 2023 in Rotterdam is uitgevoerd bleek dat de motivaties van niet-stemmers en stemmers veelal overeenkomen. Deze uitkomst verdiepten wij in dit onderzoek door de motivaties van stemmers te vergelijken in Rotterdamse wijken waar de opkomst hoger dan gemiddeld was met de motivaties van stemmers in wijken waar de opkomst lager dan gemiddeld was.

Stemmers in Rotterdam hechten grote waarde aan democratie. Daarnaast vinden zij het belangrijk te mogen stemmen voor de gemeenteraad. Stemmers uit wijken met een lagere opkomst vinden dit echter minder belangrijk dan stemmers uit wijken waar de opkomst boven gemiddeld was. Ook zien stemmers uit wijken met een lager opkomstpercentage stemmen minder vaak als een burgerplicht en hebben zij minder interesse en vertrouwen in de lokale politiek. Hierbij valt in algemene zin op dat het vertrouwen van stemmers in de Rotterdamse politiek relatief laag is: minder dan de helft van de stemmers heeft vertrouwen in de Rotterdamse politiek.

Stemmende Rotterdammers praten beperkt met familie, vrienden of bekenden over de Rotterdamse politiek. Stemmers uit wijken met een hogere opkomst praten echter vaker met hun partner over politiek dan stemmers die wonen in een wijk waar de opkomst laag was. Ook gaan belangrijke personen uit de sociale omgeving (zoals de partner, familie en vrienden) van stemmers uit een wijk met een lage opkomst minder vaak stemmen.

Twee van elke drie stemmers uit Rotterdam is lid van een organisatie of vereniging. Bij stemmers die wel lid zijn van een organisatie, zijn de sportvereniging, vakbond en politieke

³ Een logistische regressieanalyse laat de invloed van verschillende variabelen op een afhankelijke variabele (in dit geval de kans om wel of niet stemmen) zien, terwijl het rekening houdt met de andere variabelen. Bijvoorbeeld: hoe beïnvloedt het hebben van politiek vertrouwen de kans om te gaan stemmen tijdens gemeenteraadsverkiezingen voor Rotterdammers die evenveel invloed van de sociale omgeving ervaren.

partij het meest populair. Bij de meeste verenigingen wordt soms of nooit over de Rotterdamse politiek gepraat. Vier op de tien stemmers geeft aan dat wanneer er bij hun vereniging over lokale politiek wordt gepraat, dit meestal negatief is. Hierbij zit geen verschil tussen stemmers uit wijken met een hoge en wijken met een lage opkomst.

Driekwart van de stemmers uit Rotterdam had in het afgelopen jaar contact met de gemeente. Daarbij hadden stemmers uit wijken met een lagere opkomst vaker contact. Ook hadden zij frequenter contact met de gemeente dan stemmers die in een wijk met een hoge opkomst wonen. Stemmers uit wijken met een hoge opkomst gaven daarbij vaker aan dat zij geen contact hadden met de gemeente omdat er niets speelde in hun buurt of wijk.

Respons van niet-stemmers

HOOFDSTUK 4

Respons onder niet-stemmers

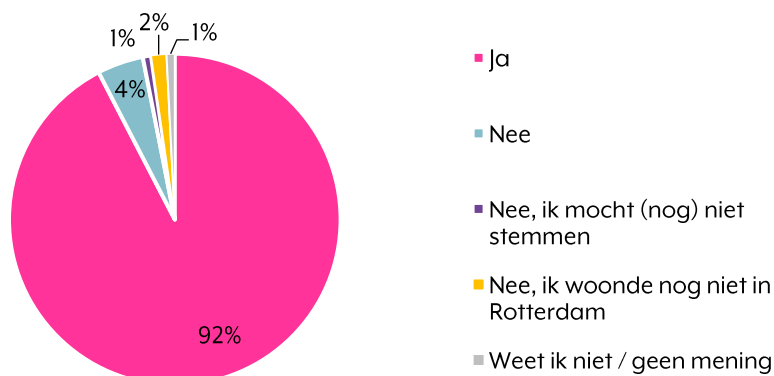
Het eerste doel van dit onderzoek is om motieven en belemmeringen van Rotterdammers ten aanzien van hun keuze om al dan niet te gaan stemmen in kaart te brengen. Om die reden zijn er in de vragenlijst verschillende vragen opgenomen waarin invullers konden aangeven of zij hebben gestemd en of dit zouden doen als er morgen gemeenteraadsverkiezingen zouden zijn. Hierbij valt in algemene zin op dat het overgrote deel van de invullers, ook na weging, aangeeft te hebben gestemd of dit van plan te zijn. Dit is niet in lijn met de daadwerkelijke opkomst tijdens de verkiezingen, waar de opkomst flink lager was.

Dat meer invullers in een vragenlijst aangeven te hebben gestemd dan daadwerkelijk het geval was, is een bekend fenomeen waar drie voorname redenen voor zijn. De eerste en voornaamste reden is een zelfselectie-effect. Degenen die interesse hebben in verkiezingen laten vaker hun mening weten over dit thema dan de groep die dit niet heeft. Het tweede aspect is sociale wenselijkheid. Invullers achten het in onderzoek sociaal wenselijker om aan te geven dat zij hebben gestemd, ook als dat niet het geval is. Ten derde betreft het onderzoek in retroperspectief. Gezien er in Nederland het afgelopen anderhalf jaar meerdere verkiezingen zijn geweest (voor de Tweede Kamer, Gemeenteraad en Provinciale Staten en Waterschap) halen invullers verkiezingen gemakkelijk door elkaar en denken zij aan de verkiezing waar ze wel hebben gestemd in plaats van de verkiezing waar zij niet zijn geweest. Dit betekent dat de verdeling tussen stemmers en niet-stemmers in dit onderzoek anders is, dan dat dit het geval was tijdens de verkiezingen in 2022. Dit brengen de uitkomsten op de vier onderstaande vragen helder in beeld.

De invuller kon op vier punten aangeven of zij of hij had gestemd bij de gemeenteraadsverkiezingen, of dit nu zou doen. Bij de eerste vraag die we hierover stelden konden inwoners direct aangeven of zij hebben gestemd tijdens de gemeenteraadsverkiezingen in 2022. In totaal gaven 51 invullers (4%) aan niet te hebben gestemd tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2022. Daarnaast mochten 8 invullers (nog) niet stemmen en hebben 14 invullers niet gestemd voor de gemeenteraad van Rotterdam, omdat zij nog niet in de gemeente woonden. Nog eens 8 invullers weten niet zeker of zij hebben gestemd tijdens de verkiezingen in maart 2022. Als invullers gaan stemmen, bereidt een meerderheid zich voor door het nieuws te kijken (69%) of een stemhulp in te vullen (68%). Ongeveer de helft van de invullers (53%) leest verkiezingsprogramma's van partijen voordat zij naar de stembus gaan. Nog eens vier op de tien invullers praat over de verkiezingen met familie en/of vrienden of volgt debatten van politici. Een vijfde van de invullers volgt de sociale mediakanalen van politieke partijen.

Vorig jaar, 2022, kon u op 14, 15 en 16 maart stemmen voor de gemeenteraad van Rotterdam. Heeft u toen gestemd voor de gemeenteraad van Rotterdam?

Enkele keuze (n = 1.186)

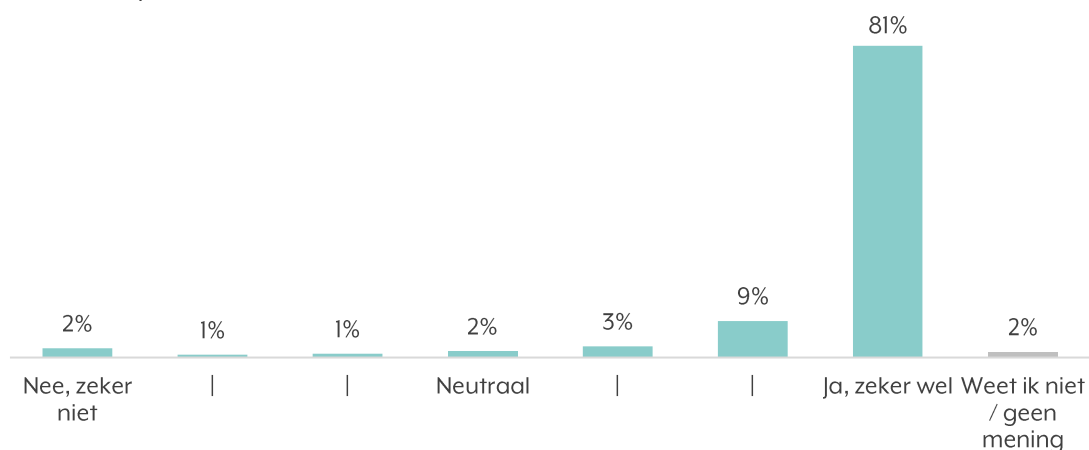

	%
<i>Ja</i>	92%
<i>Nee</i>	4%
<i>Nee, ik mocht (nog) niet stemmen</i>	1%
<i>Nee, ik woonde nog niet in Rotterdam</i>	2%
<i>Weet ik niet / geen mening</i>	1%

Daarnaast is invullers gevraagd of zij zouden gaan stemmen voor de gemeenteraad, als er morgen verkiezingen zouden zijn. Ook hier gaf een meerderheid (81%) aan dit van plan te zijn. Ook meer dan de helft (55%) van de inwoners die niet ging stemmen in 2022, zou wel gaan stemmen als er morgen verkiezingen zouden zijn voor de gemeenteraad.

Als morgen verkiezingen zouden zijn voor de gemeenteraad, zou u dan gaan stemmen?

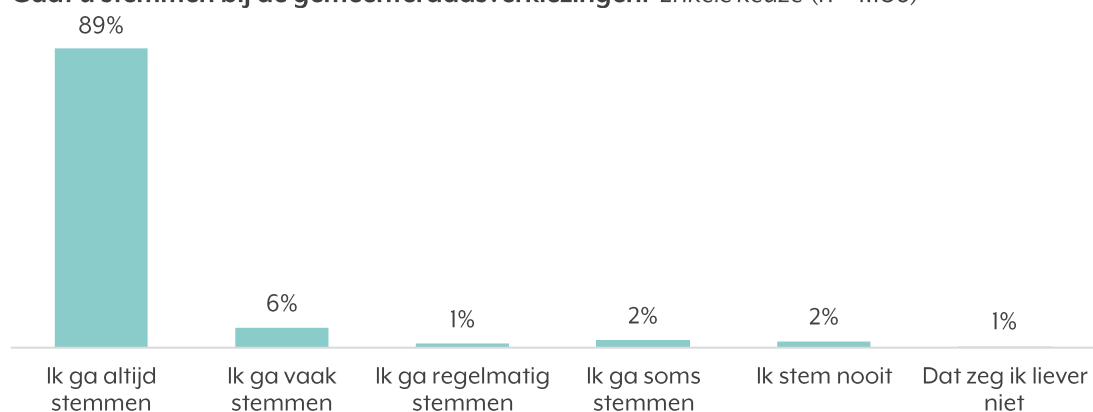
Slider zevenpuntschaal (n = 1.186)

	%
<i>Nee, zeker niet</i>	2%
/	1%
/	1%
<i>Neutraal</i>	2%
/	3%
/	9%
<i>Ja, zeker wel</i>	81%
<i>Weet ik niet / geen mening</i>	2%

Ten derde is gevraagd of invullers normaal gesproken stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen. Bij het grootste deel van de stemmers is dit het geval, terwijl meer dan de helft (53%) van de niet-stemmers aangeeft normaal gesproken soms of nooit te gaan stemmen. Van alle niet-stemmers gaat 43% normaal wel stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen, maar is in 2022 niet naar de stembus gegaan.

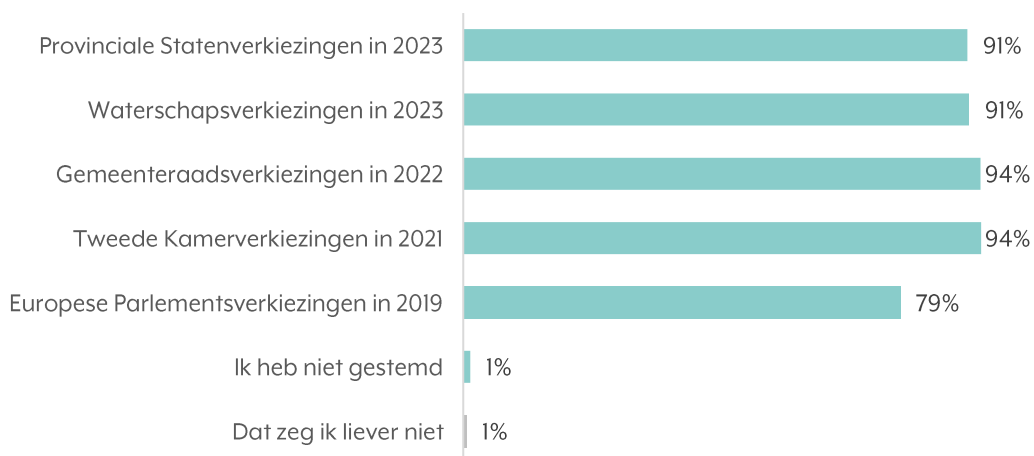
Gaat u stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen? Enkele keuze (n = 1.186)

	%
<i>Ik ga altijd stemmen</i>	89%
<i>Ik ga vaak stemmen</i>	6%
<i>Ik ga regelmatig stemmen</i>	1%
<i>Ik ga soms stemmen</i>	2%
<i>Ik stem nooit</i>	2%
<i>Dat zeg ik liever niet</i>	1%

Als laatste konden invullers aangeven tijdens welke verkiezingen die in de afgelopen 4 jaar plaatsvonden zij hebben gestemd. Bij alle verkiezingen is het aantal mensen dat gestemd heeft een grote meerderheid. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 en de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 is het aantal invullers dat ging stemmen het grootst. De minste invullers gingen stemmen tijdens de Europese Parlementsverkiezingen in 2019.

Tijdens welke verkiezingen in de afgelopen 4 jaar heeft u gestemd? Meerkeuze (n = 1.186)

	%
<i>Provinciale Statenverkiezingen in 2023</i>	<i>91%</i>
<i>Waterschapsverkiezingen in 2023</i>	<i>91%</i>
<i>Gemeenteraadsverkiezingen in 2022</i>	<i>94%</i>
<i>Tweede Kamerverkiezingen in 2021</i>	<i>94%</i>
<i>Europese Parlementsverkiezingen in 2019</i>	<i>79%</i>
<i>Ik heb niet gestemd</i>	<i>1%</i>
<i>Dat zeg ik liever niet</i>	<i>1%</i>

Stemmers en niet-stemmers

HOOFDSTUK 5

Indicatieve verschillen tussen stemmers en niet-stemmers

Het vorige hoofdstuk toonde aan dat een beperkt aantal van de invullers aangaf niet te hebben gestemd. Op basis van het aantal niet stemmers was het daarmee niet mogelijk om representatieve uitspraken te doen over de groep niet-stemmers. Met deze aantallen was het wel mogelijk om verschillen tussen de groepen niet-stemmers en stemmers te analyseren. Daarbij gelden de resultaten echter alleen voor de groep niet-stemmers die dit onderzoek invulde en niet voor de totale groep niet-stemmers uit de gemeente Rotterdam. Hieronder beschrijven wij de verschillen tussen niet-stemmers en stemmers die dit onderzoek invulden. Als wij in het vervolg spreken over niet-stemmers dan betreft dat de invullers van dit onderzoek die aangaven niet te hebben gestemd bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2022.

Hieronder leest u de verschillen tussen niet-stemmers en stemmers aan de hand van vier factoren die invloed hebben op de beslissing van inwoners om te gaan stemmen:

- Democratische waarde & politieke kennis en vaardigheden
- Sociale omgeving
- Lidmaatschap of betrokkenheid bij maatschappelijke organisaties
- Contact met de gemeente(raad)

Hieronder wordt kort beschreven of en hoe niet-stemmers afwijken op deze vier factoren.

Democratische waarde & politieke kennis en vaardigheden

Het eerste deel van dit onderzoek ging over de houding van inwoners ten opzichte van democratie en (lokale) politiek. Hieruit blijkt dat niet-stemmers anders denken over democratie dan invullers die wel naar de stembus gingen. Over het algemeen vindt een grote meerderheid van de deelnemers democratie belangrijk. Hierbij is een duidelijk verschil te zien tussen de houding van stemmers en niet-stemmers: invullers die niet gestemd hebben bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 vinden democratie relatief minder belangrijk. Ook hechten niet-stemmers minder waarde aan stemmen voor de gemeenteraad, wijkraad en Tweede Kamer. Ook vinden zij het minder belangrijk dat het gemeentebestuur aandacht heeft voor alle groepen in Rotterdam.

Uit eerdere onderzoeken, uit literatuur en uit de straatgesprekken gevoerd door EMMA, de Haagse Hogeschool en Universiteit Utrecht komen verschillende redenen naar voren waarom inwoners wel of niet gaan stemmen. Burgerplicht is een mogelijke reden waarom inwoners naar de stembus gaan. Dit is terug te zien in de antwoorden van dit onderzoek: niet-stemmers vinden minder vaak dat stemmen iets is wat zij horen te doen als inwoner van Rotterdam. Ook zijn niet-stemmers het minder vaak eens met de stelling dat wie niet gaat stemmen, ook niet mag klagen.

Een andere mogelijke belemmering om niet te gaan stemmen is een gebrek aan belangstelling in de (lokale) politiek. Deze belemmering komt naar voren bij de niet-stemmers die meededen aan dit onderzoek. Zij hebben minder vaak interesse in de lokale politiek dan inwoners die wel gingen stemmen. Daarnaast zijn zij minder goed op de hoogte van de lokale politiek en geven ze vaker aan moeite te hebben met het vinden van informatie over de verkiezingen in Rotterdam.

Een laatste belemmering die in dit onderzoek bevestigd is, is een gebrek aan vertrouwen in de politiek. Dit kan een belangrijke reden zijn waarom inwoners niet naar de stembus gaan, omdat zij dan niet het idee hebben dat hun stem zin heeft. Uit de antwoorden van niet-stemmers blijkt dat zij vaker geen vertrouwen hebben in de politiek. Ook denkt een kleiner deel van de niet-stemmers dat het gemeentebestuur zich bezighoudt met de problemen die zij als inwoner belangrijk vinden. Verder geloven niet-stemmers minder vaak dat zij invloed hebben op het bestuur van de gemeente en dat de gemeenteraad het belangrijk vindt hoe mensen zoals zij denken.

Sociale omgeving

Mensen worden in hun opvattingen en gedrag over politiek gevormd door hun omgeving. Het stemgedrag van mensen uit je omgeving, zoals ouders of vrienden, heeft invloed op je eigen stemgedrag. Ook het praten over politiek vergroot de kans dat iemand gaat stemmen, blijkt uit eerdere onderzoeken.⁴ Dit blijkt ook uit de antwoorden van niet-stemmers in dit onderzoek. Niet-stemmers praten minder vaak met mensen uit hun omgeving over de Rotterdamse politiek dan inwoners die wel gingen stemmen. Daarnaast geven niet-stemmers vaker aan dat hun ouders of partner niet altijd gaan stemmen en weten zij vaker niet of andere mensen gaan stemmen, of zeggen zij dit liever niet. Dit komt waarschijnlijk voort uit het feit dat hier minder over wordt gesproken. Zo worden niet-stemmers ook minder vaak gevraagd of zij hebben gestemd. Zelf vragen zij dit ook minder vaak aan anderen. De sociale druk om te gaan stemmen is daardoor wellicht minder groot.

Rol van maatschappelijke organisaties

Eerder onderzoek liet zien dat inwoners die lid zijn van een organisatie eerder geneigd zijn om te gaan stemmen.⁵ Dit bleek ook uit dit onderzoek: Niet-stemmers zijn minder vaak lid van een organisatie en doen minder vaak vrijwilligerswerk. Daarnaast vinden niet-stemmers zichzelf minder vaak maatschappelijk betrokken dan gemiddeld.

Ervaringen met de gemeente

De mate waarin inwoners het gevoel hebben dat de gemeente zich bezighoudt met zaken die hun leven raken, heeft invloed op hun bereidheid om te gaan stemmen.⁶ Uit de antwoorden op de vragenlijst blijkt dat invullers die gingen stemmen in het algemeen vaker contact opnemen met de gemeente, maar dat van de niet-stemmers een groter deel vaker dan tien keer contact

⁴ Smets, K. & Van Ham, C. (2013). The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout. *Electoral Studies*, 32(2), 344-359.

⁵ Smets, K. & Van Ham, C. (2013). The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout. *Electoral Studies*, 32(2), 344-359.

⁶ Boogers, M., Van Ostaaijen, J., & Slagter, L. (2010). Lokale kiezers: Lokale keuzes? Onderzoek naar de achtergronden en de betekenis van het stemgedrag bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2010. Tilburg.

heeft gehad met de gemeente. Dus: minder niet-stemmers hebben contact met de gemeente, maar als niet-stemmers contact hebben dan is dit (veel) vaker dan gemiddeld. Bovendien bleken invullers die niet gingen stemmen minder vaak tevreden over hun contact met de gemeente dan gemiddeld.

Aan invullers is gevraagd op welke manieren zij in de afgelopen twaalf maanden contact hebben gehad met de gemeente of gemeenteraad. Voor bijna alle vormen van contact geldt dat niet-stemmers minder vaak contact hebben gehad dan gemiddeld. Zo hebben niet-stemmers minder vaak dan stemmers contact opgenomen met hun wijkraad, een raadslid of wethouder of met een ambtenaar. Ook hebben zij minder vaak een inspraakavond bezocht, meegedacht in een participatietraject of van een raadslid of wethouder de vraag gekregen om hun mening te geven over een onderwerp. Dit komt ook terug in de mate waarin niet-stemmers (vertegenwoordigers) van deze groep herkennen. Een meerderheid van de invullers van deze vragenlijst (63%) weet niet wie de gemeenteraadsleden van Rotterdam zijn. Voor niet-stemmers geldt dit sterker. Daarnaast hebben zij minder vaak het gevoel genoeg mogelijkheden te hebben om mee te praten over de plannen van de gemeenteraad.

De factoren gecombineerd

Uit de bevindingen hierboven blijkt dat niet-stemmers die dit onderzoek invulden afwijken van inwoners die wel stemden als het gaat om de vier de factoren waar dit onderzoek naar kijkt (Democratische waarden, politieke vaardigheden en kennis, sociale omgeving, lidmaatschap of betrokkenheid bij maatschappelijke organisaties en ervaringen met de gemeente). In de analyses zoals hierboven beschreven is telkens de relatie tussen twee variabelen bekeken. Deze analyses tonen de samenhang tussen die specifieke variabele en de keuze om te gaan stemmen, los van de invloed van de andere variabelen. Met een logistische regressieanalyse verdiepten wij hierop.⁷ Op deze manier kan worden bepaald welke van deze factoren een grote invloed hebben het stemgedrag van Rotterdammers. In deze analyse zijn vier variabelen gebruikt, zodat het model zo zuinig mogelijk bleef. De variabelen zijn een afspiegeling van de vier factoren, en zijn gekozen omdat deze de meest heldere inzichten bieden. De vier variabelen zijn:

- Democratische waarden, politieke vaardigheden en kennis
 - Deze variabele toont een gemiddelde van de antwoorden van invullers op 10 verschillende vragen, zoals vragen naar politieke interesse, kennis en vaardigheden. Een hogere score op deze variabele betekent dat invullers deze invullers meer politieke interesse, kennis van de politiek en politieke vaardigheden hebben.⁸

⁷ Een logistische regressieanalyse laat de invloed van verschillende variabelen op een afhankelijke variabele (in dit geval de kans om wel of niet stemmen) zien, terwijl het rekening houdt met de andere variabelen. Bijvoorbeeld: hoe beïnvloedt het hebben van politiek vertrouwen de kans om te gaan stemmen tijdens gemeenteraadsverkiezingen voor Rotterdammers die evenveel invloed van de sociale omgeving ervaren.

⁸ Dit betreft van invullers op de stellingen: "Als inwoner van Rotterdam hoor je te stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen"; "Ik heb interesse in de lokale politiek"; "Ik ben goed op de hoogte van de lokale politiek"; "Ik heb vertrouwen in de lokale politiek"; "Het gemeentebestuur houdt zich bezig met de problemen die ik belangrijk vind"; "Het is makkelijk informatie te vinden over de verkiezingen in Rotterdam"; "Mensen zoals ik hebben invloed op het bestuur van de gemeente"; "De gemeenteraad vindt het belangrijk wat mensen zoals ik denken"; "Ik weet wie de raadsleden van Rotterdam zijn"; "De gemeenteraad geeft me genoeg mogelijkheden om mee te praten over zijn plannen".

- Stemgedrag sociale omgeving
 - Deze variabele laat de mate zien waarin personen in de sociale omgeving (zoals ouders, vrienden en partner) van de invuller stemmen. Een hogere score op deze variabele betekent dat het gebruikelijker is dat deze mensen stemmen.
- Positieve gesprekken maatschappelijke organisaties
 - Deze variabele indiceert de mate waarin invullers bij maatschappelijke organisaties en verenigingen positieve gesprekken over de Rotterdamse politiek voeren. Een hogere score betekent dat zij er vaker over praten.
- Goed beoordeeld contact met gemeente
 - Deze variabele laat zien in hoeverre invullers die in de afgelopen 12 maanden contact hebben gehad met de gemeente, dit positief beoordelen. Een hogere score duidt op een positievere beoordeling van het contact.

De tabel hieronder bevat de uitkomsten van de logistische regressieanalyse. In deze multivariate analyse zien we de invloed van de vier variabelen op stemgedrag terwijl rekening wordt gehouden met de invloed van de andere variabelen.

	Stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen		
	B	Exp(B)	
<i>Democratische waarden, politieke vaardigheden en kennis</i>	0,518	1,678	**
<i>Sociale omgeving stemt</i>	0,845	2,327	***
<i>Positieve gesprekken maatschappelijke organisaties</i>	0,175	1,192	
<i>Goed beoordeeld contact met gemeente</i>	0,068	1,678	
Nagelkerke R square		0,21	

*~ p < .10, * p < .05, ** p < .01, *** p < .001 (significant afwijkend van 0)*

De analyse toont aan dat alle vier de variabelen in de verwachte richting wijzen, maar dat er hiervan twee een significant effect hebben wanneer rekening wordt gehouden met de invloed van de andere variabelen.⁹ Daarmee blijken met name democratische waarden, politieke vaardigheden en kennis én de mate waarin de sociale omgeving van een Rotterdammer stemt van invloed op de kans dat zij of hij zelf gaat stemmen. Vooral de invloed van de sociale omgeving is groot. De mate waarin familie, vrienden en kennissen gaan stemmen heeft een grote invloed op de keuze van een individu om ook te gaan stemmen.

⁹ In afzonderlijke 0-modellen waarbij telkens één van de variabelen in het model werd opgenomen bleken alle vier de variabelen een significant effect te hebben op de kans om te stemmen.

Het belang van: Verschillen tussen stemmers

HOOFDSTUK 6

Overeenkomende motivaties

Zoals in het vorige hoofdstuk benoemd werd, zijn er indicatieve verschillen zichtbaar tussen stemmers en niet-stemmers. Maar deze verschillen in opvattingen en gedrag zijn niet alleen zichtbaar bij niet-stemmers. Uit het kwalitatieve onderzoek dat onderzoeksbureau EMMA, de Haagse Hogeschool en Universiteit Utrecht in 2023 uitvoerden bleek namelijk dat de werelden van stemmers en niet-stemmers niet compleet gescheiden zijn. De motivaties onder niet-stemmers lopen sterk uiteen, terwijl dat ook geldt voor stemmers onderling. Zo zijn er ook in Rotterdam stemmers die weinig vertrouwen hebben in de politieke politiek, terwijl er ook niet-stemmers zijn die veel kennis hebben van de lokale politiek. Er bestaan geen harde scheidslijnen, ook niet als het gaat om bepalende factoren zoals vertrouwen en kennis. Daarnaast blijkt het vaak ten onrechte wanneer niet-stemmers 'afgehaakt' worden genoemd. Hoewel er verschillen bestaan, zijn niet-stemmers wel degelijk maatschappelijk betrokken en zien zij zichzelf ook zo. Deze bevindingen uit dit kwantitatieve onderzoek komen overeen met het beeld uit het kwalitatieve onderzoek. Daarin geven de onderzoekers aan dat stemmers en niet-stemmers geen homogene groepen zijn: Mensen die dezelfde opvatting hebben ('stemmen heeft geen zin'), kunnen ander gedrag vertonen: de een stemt wel, de ander niet. Terwijl mensen die hetzelfde gedrag vertonen, daar heel andere motieven voor kunnen hebben.

Het bovenstaande hint erop dat de motivaties van niet-stemmers en stemmers geen harde scheidslijnen zijn. Er is eerder sprake van een schaal waarop inwoners van Rotterdam zich bevinden. Dat kan enerzijds handvatten bieden om niet-stemmers te motiveren wel weer te gaan stemmen, maar biedt ook inzicht in groepen inwoners die mogelijk bij de volgende verkiezingen niet meer gaan stemmen. Om hierop te verdiepen analyseerden wij de motivaties van Rotterdammers die tijdens de afgelopen verkiezingen stemden, maar in verschillende wijken wonen. De ene groep stemmers woont in wijken waar de opkomst hoger dan gemiddeld was en de andere groep stemmers woont in wijken waar de opkomst lager dan gemiddeld was. De opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam was 38,9%. In 21 wijken was de opkomst hoger dan dit percentage. Van de invullers van dit onderzoek die gingen stemmen komen 728 uit één van deze wijken. In 18 Rotterdamse wijken was de opkomst gemiddeld lager dan in de stad als geheel. 362 invullers wonen in één van deze wijken. In de onderzoeksverantwoording vindt u meer informatie over de wijkverdeling.

In de volgende hoofdstukken bespreken we, aan de hand van de vier eerder genoemde factoren, de motivaties en belemmeringen die inwoners die wel gingen stemmen ervaren. Vervolgens zoomen we in op de mate waarin deze motivaties verschillen tussen inwoners uit hoge opkomstwijken en lage opkomstwijken.

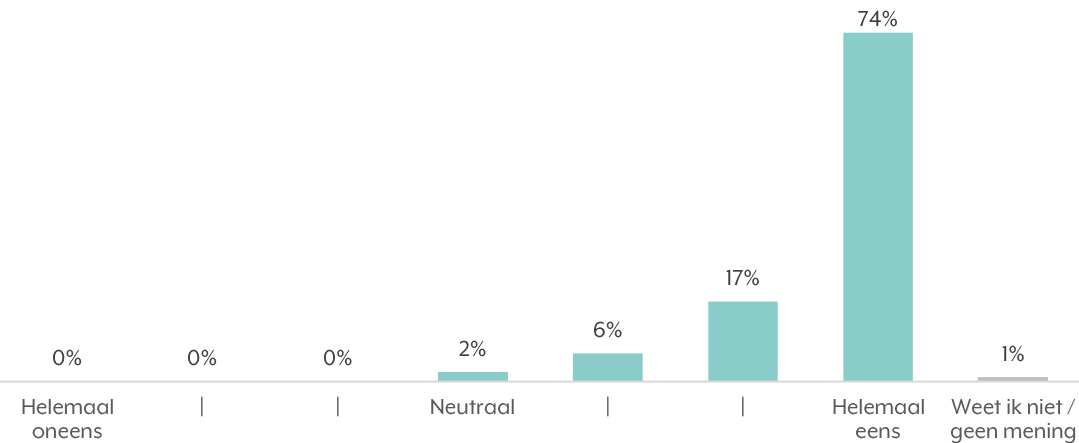
Democratie en politiek

HOOFDSTUK 7

Belang van democratie

Het eerste gedeelte van de vragenlijst bestond uit vragen over de houding ten opzichte van democratie en politiek. Men werd bijvoorbeeld gevraagd hoe belangrijk zij het vinden dat ze voor bepaalde organen mogen stemmen en hoeveel interesse zij hebben in lokale politiek. Hieruit blijkt dat stemmers een grote waarde hechten aan democratie: een grote meerderheid (97%) van de stemmers vindt democratie belangrijk. Slechts een klein aantal stemmers vindt democratie niet belangrijk.

Wat vindt u? Ik vind democratie belangrijk. Slider zevenpuntschaal (n = 1.105)

	%
Helemaal oneens	0%
	0%
	0%
Neutraal	2%
	6%
	17%
Helemaal eens	74%
Weet ik niet / geen mening	1%

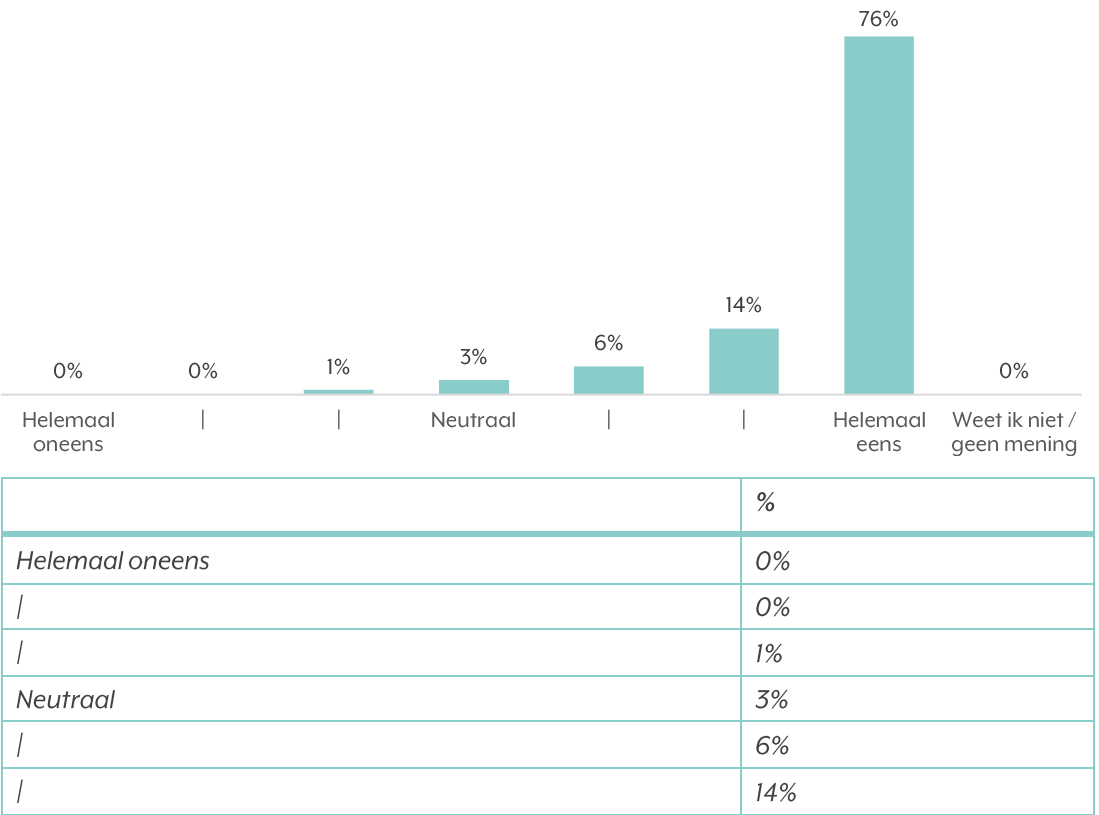
Stemmers is daarnaast gevraagd wat democratie in Rotterdam voor hen betekent. Hierbij noemen zij vooral dat iedere Rotterdammer mee mag praten en meedenken over haar of zijn leefomgeving en dat iedereen een stem heeft: niemand wordt uitgesloten. Daarnaast betekent democratie volgens stemmende Rotterdammers dat er een afweging gemaakt wordt tussen alle verschillende opvattingen die er bestaan over een kwestie, maar ook dat de meerderheid beslist. Als laatste gebruiken stemmers deze vraag om aan te geven dat zij vinden dat het op dit moment niet goed gaat met de democratie in Rotterdam, omdat zij niet het gevoel hebben dat er naar iedereen geluisterd wordt.

“Dat alle bewoners de gelegenheid krijgen hun stem te laten horen en iemand uit te kiezen om hun te vertegenwoordigen”

Driekwart van de stemmers is het helemaal eens met de stelling dat zij het belangrijk vinden om voor de gemeenteraad te mogen stemmen. Hierbij zit een verschil tussen stemmers uit wijken met een gemiddeld lage opkomst en stemmers uit wijken met een hogere opkomst. Acht op de tien stemmers uit een hoge opkomst wijk is het er helemaal mee eens dat zij stemmen voor de gemeenteraad belangrijk vinden. In wijken met een lage opkomst is dit minder: zeven op de tien stemmers zijn het hier helemaal mee eens.

Wat vindt u? Ik vind het belangrijk dat ik mag stemmen voor de gemeenteraad

Slider zevenpuntschaal (n = 1.105)

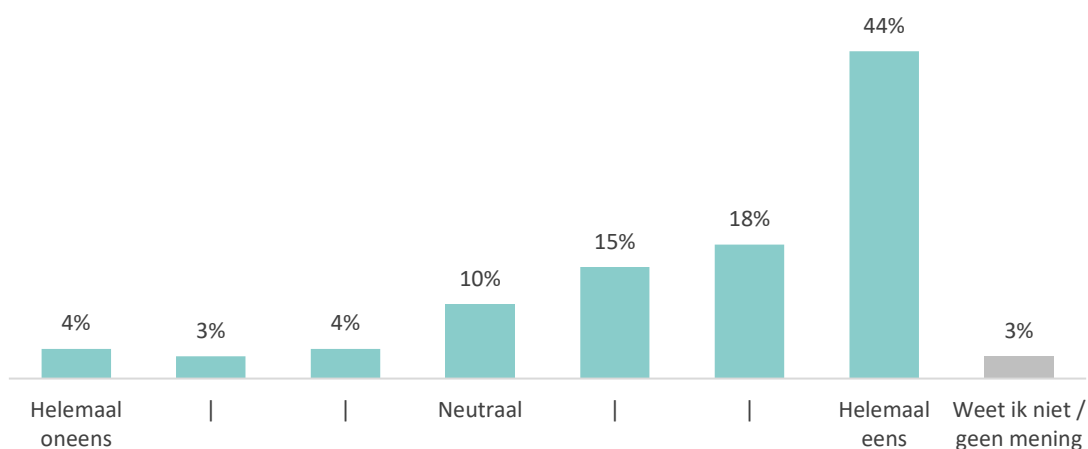

<i>Helemaal eens</i>	76%
<i>Weet ik niet / geen mening</i>	0%

Sinds maart 2022 heeft Rotterdam 39 wijkrazen. Deze bestaan uit de gekozen vertegenwoordigers van een wijk. Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 kon er voor het eerst gestemd worden voor de wijkrazen. Het opkomstpercentage van deze verkiezingen was 35,36%. In het algemeen hechten stemmers minder waarde aan stemmen voor de wijkraad dan stemmen voor de gemeenteraad: driekwart van de stemmers vindt het belangrijk dat zij mogen stemmen voor de wijkraad. 44% is het helemaal eens met deze stelling.

Wat vindt u? Ik vind het belangrijk dat ik mag stemmen voor de wijkraad

Slider zevenpuntschaal (n = 1.105)

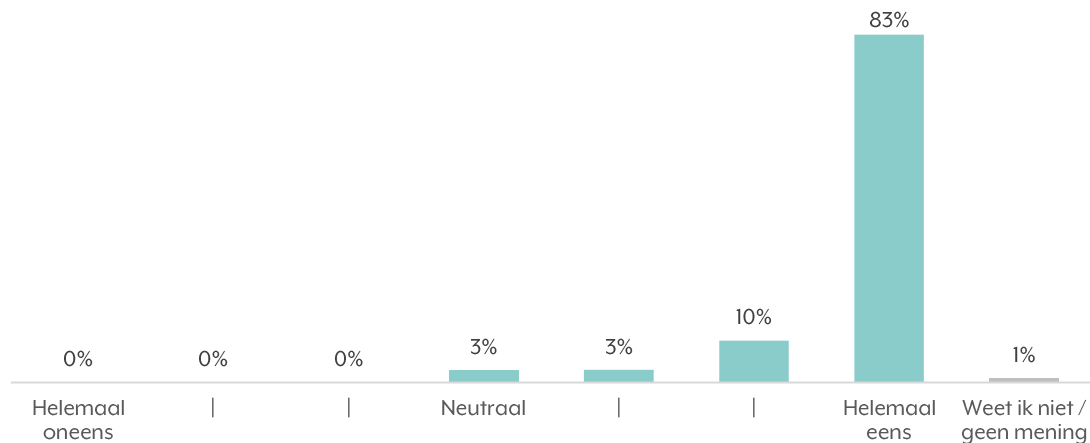

	%
<i>Helemaal oneens</i>	4%
	3%
	4%
<i>Neutraal</i>	10%
	15%
	18%
<i>Helemaal eens</i>	44%
<i>Weet ik niet / geen mening</i>	3%

Bij de nationale verkiezingen vinden invullers hun stemrecht belangrijker dan bij lokale verkiezingen: het overgrote deel van de invullers (95%) vindt het belangrijk dat zij mogen stemmen voor de Tweede Kamer. Dit geldt zowel voor stemmers uit wijken met een hoge opkomst als uit wijken met een lage opkomst.

Wat vindt u? Ik vind het belangrijk dat ik mag stemmen voor de Tweede Kamer

Slider zevenpuntschaal (n = 1.105)

	%
Helemaal oneens	0%
	0%
	0%
Neutraal	3%
	3%
	10%
Helemaal eens	83%
Weet ik niet / geen mening	1%

Vertegenwoordiging

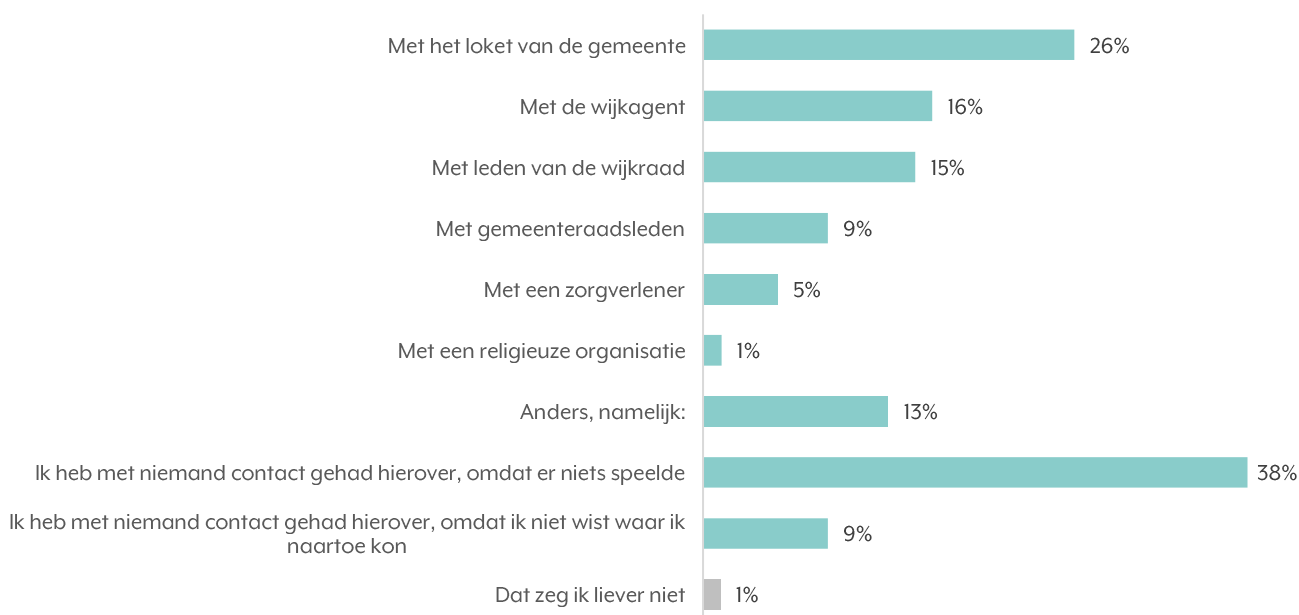
Aan invullers is gevraagd met wie zij in de afgelopen twaalf maanden contact op hebben genomen, omdat er iets speelde in hun wijk. Naar wie een inwoner toegaat met problemen, is een indicatie van niet-gekozen vertegenwoordigers waarvan inwoners het gevoel hebben dat zij voor hun belangen opkomen.¹⁰

¹⁰ Denters, B., Vollaard, H., Van de Bovenkamp, H. & Meijerink, F. (2018). Gekozen en niet-gekozen vertegenwoordigers op lokaal niveau. In Jansen, G. & Denters, B. (Red.), Democratie dichterbij: Lokaal Kiezersonderzoek 2018 (pp. 18-27). <https://www.utwente.nl/en/bms/pa/staff/denters/democratie-dichterbij-lokaal-kiezersonderzoek-2018-eindversie-v3.0.pdf>

Het grootste deel van de stemmers neemt contact op met de gemeente als er iets speelt in hun wijk. Zo heeft een kwart contact opgenomen met het loket van de gemeente, 16% met de wijkagent, 15% met leden van de wijkraad en 9% met gemeenteraadsleden. In de open antwoorden wordt daarnaast de MeldR app genoemd, een app van de gemeente. Een klein deel van de invullers heeft hulp gezocht bij een zorgverlener (5%) of bij een religieuze organisatie (1%).

Er zijn verschillen tussen de antwoorden van stemmers uit wijken met een lagere opkomst en wijken met een hogere opkomst. Zo hebben invullers uit lage opkomst wijken vaker contact gehad met de wijkagent en de gemeente. Bovendien was er voor vier van elke tien invullers uit een wijk met een hoge opkomst in de afgelopen twaalf maanden geen sprake van problemen waar zij hulp bij nodig hadden, terwijl dit bij invullers uit wijken met een lagere opkomst bij een één op de drie stemmers het geval was. Daarnaast namen stemmers uit wijken met een lage opkomst vaker geen contact op met iemand, omdat zij niet wisten waar zij terecht konden (12% tegen 7% voor stemmers uit hogere opkomst wijken)

Met wie hebt u in de afgelopen twaalf maanden contact opgenomen omdat er iets speelde in uw wijk? Meerkeuze (n = 1.105)

	%
<i>Met de gemeente</i>	26%
<i>Met de wijkagent</i>	16%
<i>Met leden van de wijkraad</i>	15%
<i>Met gemeenteraadsleden</i>	9%
<i>Met een zorgverlener</i>	5%
<i>Met een religieuze organisatie</i>	1%
<i>Anders, namelijk:</i>	13%
<i>Ik heb met niemand contact gehad hierover, omdat er niets speelde</i>	38%
<i>Ik heb met niemand contact gehad hierover, omdat ik niet wist waar ik naartoe kon</i>	9%
<i>Dat zeg ik liever niet</i>	1%

Waarden en houding

In de figuur op pagina 23 ziet u een overzicht van de antwoorden op negen stellingen. Een deel van deze stellingen heeft betrekking op de verwachtingen die Rotterdammers hebben over zichzelf en over anderen als het op stemmen aankomt. Andere stellingen gaan in op de houding van invullers ten opzichte van de lokale politiek. Gecombineerd schetsen deze stellingen een beeld van de redenen waarom stemmers gaan stemmen, maar ook mogelijke belemmeringen voor in de toekomst. De antwoorden van stemmers uit wijken met een lagere opkomst laten een vergelijkbare trend zien als de antwoorden van niet-stemmers.

Een mogelijk reden om te stemmen is dat men dit ervaart als burgerplicht.¹¹ De invullers van dit onderzoek onderschrijven dit. Zo vindt een grote meerderheid van de stemmers (91%) dat het haar of zijn plicht is om te gaan stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen. Stemmers uit wijken met een lagere opkomst zijn het hier minder vaak mee eens dan stemmers uit wijken waar de opkomst hoger lag. Daarnaast is een meerderheid van de invullers (72%) het eens met de stelling “Wie niet gaat stemmen, mag ook niet klagen”. Dit gevoel is bij stemmers uit wijken met een lager opkomstpercentage sterker dan bij stemmers uit wijken met een hoge opkomst.

Ook is aan invullers gevraagd of zij het belangrijk vinden dat het gemeentebestuur aandacht heeft voor alle groepen in Rotterdam. Bijna negen op de tien invullers vinden dit belangrijk. Dit geldt zowel voor stemmers uit wijken met een lage en hoge opkomst.

In de straatgesprekken uitgevoerd door EMMA, de Haagse Hogeschool en Universiteit Utrecht bleek een gebrek aan belangstelling in de (lokale) politiek een belangrijke mogelijke belemmering om niet te gaan stemmen. Acht op de tien stemmers uit dit onderzoek geven aan

¹¹ Smets, K. & Van Ham, C. (2013). The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout. *Electoral Studies*, 32(2), 344-359.

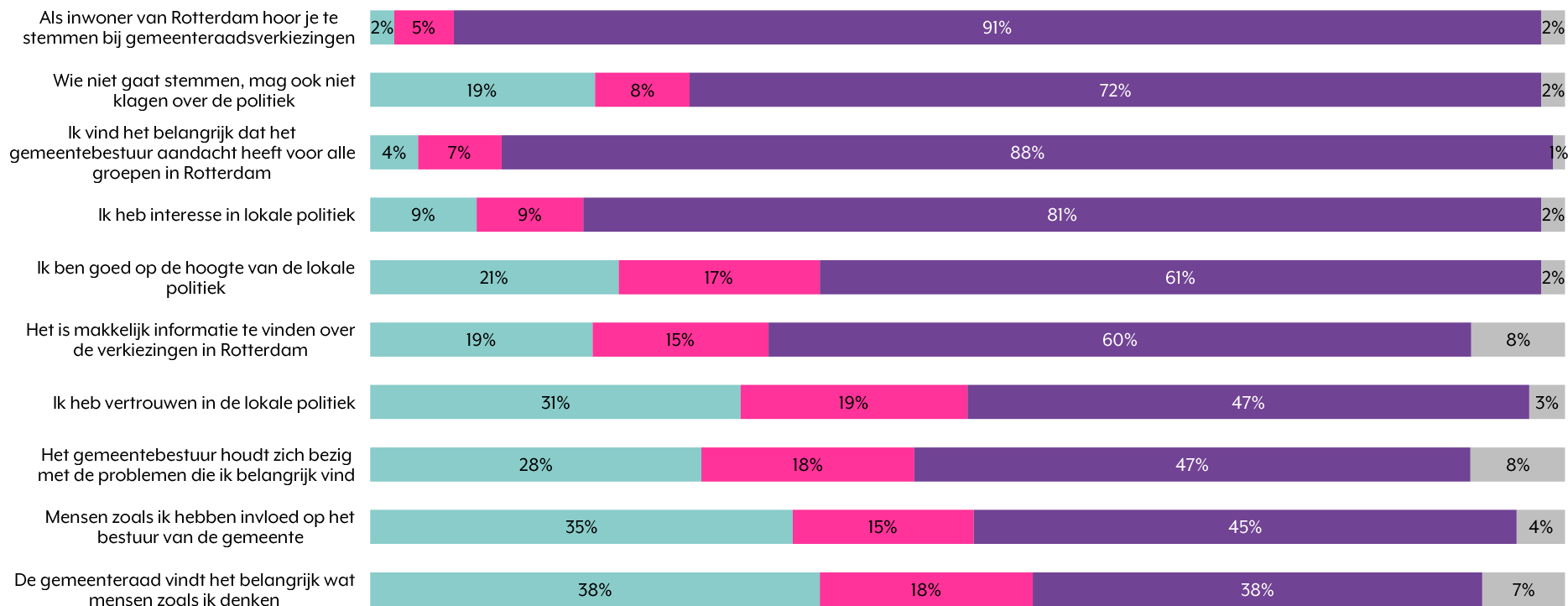
een interesse te hebben in de lokale politiek. Daarnaast geeft twee derde van de invullers aan op de hoogte te zijn van de lokale politiek. Een even groot deel vindt het makkelijk om informatie te vinden over de verkiezingen in Rotterdam. Stemmers uit wijken met een lagere opkomst ervaren dit allemaal in mindere mate. Zij hebben minder vaak interesse in de lokale politiek en geven vaker aan moeite te hebben met het vinden van informatie over de verkiezingen in Rotterdam.

Ook bleek uit de straatgesprekken dat een gebrek aan vertrouwen in lokale politiek een belangrijke reden voor inwoners was om niet te gaan stemmen, maar dat ook inwoners die wel stemden niet altijd vertrouwen hebben in de politiek. Dit is ook terug te vinden in de reacties van stemmers op deze vragenlijst. Iets minder dan de helft van de stemmers (47%) heeft vertrouwen in de lokale politiek. Bovendien bleek dit lager voor stemmers uit wijken met een lage opkomst dan voor stemmers uit een wijk met een hoge opkomst:

- Vier op de tien stemmers uit wijken met een lagere opkomst hebben geen vertrouwen in de politiek.
- Bij stemmers uit wijken waar het opkomstpercentage hoger lag is dit drie op de tien.

Bij de stelling “Het gemeentebestuur houdt zich bezig met de problemen die ik belangrijk vind” zijn de antwoorden vergelijkbaar. De helft van de stemmers uit wijken met een hogere opkomst is het hiermee eens, terwijl vier van elke tien van de invullers uit wijken met een lage opkomst dit denken. Verder denkt minder dan de helft (45%) van de stemmers dat mensen zoals zij invloed hebben op het bestuur van de gemeente. Ook hier reageren stemmers uit wijken met een lagere opkomst anders: zij geloven minder vaak dat zij invloed hebben. Tenslotte blijken stemmers in algemene zin het meest verdeeld over de stelling of de gemeenteraad het belangrijk vindt wat mensen zoals zij denken: 38% denkt van wel, tegenover 38% die denkt dat dit niet het geval is. 18% van de invullers is neutraal. Stemmers uit wijken met een lage opkomst reageren hetzelfde op deze vraag als stemmers uit wijken met een hoge opkomst.

Wat vindt u? Sliders zevenpuntschaal (n = 1.105)

■ (Helemaal) oneens
 ■ Neutraal
 ■ (Helemaal) eens
 ■ Weet ik niet / geen mening

	<i>(Helemaal) oneens</i>	<i>Neutraal</i>	<i>(Helemaal) eens</i>	<i>Weet ik niet / geen mening</i>
<i>Als inwoners van Rotterdam hoor je te stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen</i>	2%	5%	91%	2%
<i>Wie niet gaat stemmen, mag ook niet klagen over de politiek</i>	19%	8%	72%	2%
<i>Ik heb interesse in lokale politiek</i>	9%	9%	81%	2%
<i>Ik ben goed op de hoogte van de lokale politiek</i>	21%	17%	61%	2%
<i>Het is makkelijk informatie te vinden over de verkiezingen in Rotterdam</i>	19%	15%	60%	8%
<i>Ik heb vertrouwen in de lokale politiek</i>	31%	19%	47%	3%
<i>Het gemeentebestuur houdt zich bezig met de problemen die ik belangrijk vind</i>	28%	18%	47%	8%
<i>Mensen zoals ik hebben invloed op het bestuur van de gemeente</i>	35%	15%	45%	4%
<i>De gemeenteraad vindt het belangrijk wat mensen zoals ik denken</i>	38%	18%	38%	7%
<i>Ik vind het belangrijk dat het gemeentebestuur aandacht heeft voor alle groepen in Rotterdam</i>	4%	7%	88%	1%

Sociale omgeving

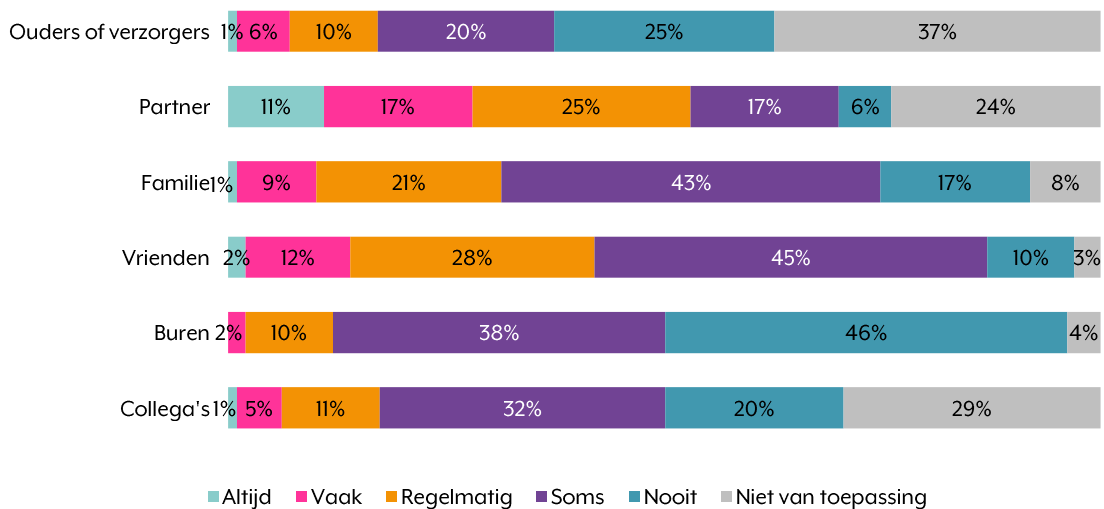
HOOFDSTUK 8

Socialisatie

Mensen worden in belangrijke mate gevormd door hun ouders of verzorgers en door anderen waar zij gedurende hun leven mee in contact komen. De beslissing om wel of niet te gaan stemmen hangt dan ook voor een deel samen met de sociale omgeving waarin iemand zich bevindt. Zo zijn inwoners waarvan ouders gaan stemmen, zelf ook sneller geneigd om te gaan stemmen. Ook laten enkele studies zien dat praten over politiek leidt tot een hogere opkomst.¹²

Daarom stelden wij Rotterdammers de vraag met wie zij over de politiek praten. Het grootste deel van de invullers praat echter beperkt met anderen over de politiek in Rotterdam. Als stemmers van Rotterdam over politiek praten, is dit het vaakst met hun partner of vrienden. Ook blijkt dat stemmers uit wijken met een hogere opkomst vaker met hun partner over politiek praten dan stemmers uit wijken waar minder gestemd werd.

Met wie praat u wel eens over de politiek in Rotterdam? Matrix (n = 1.105)

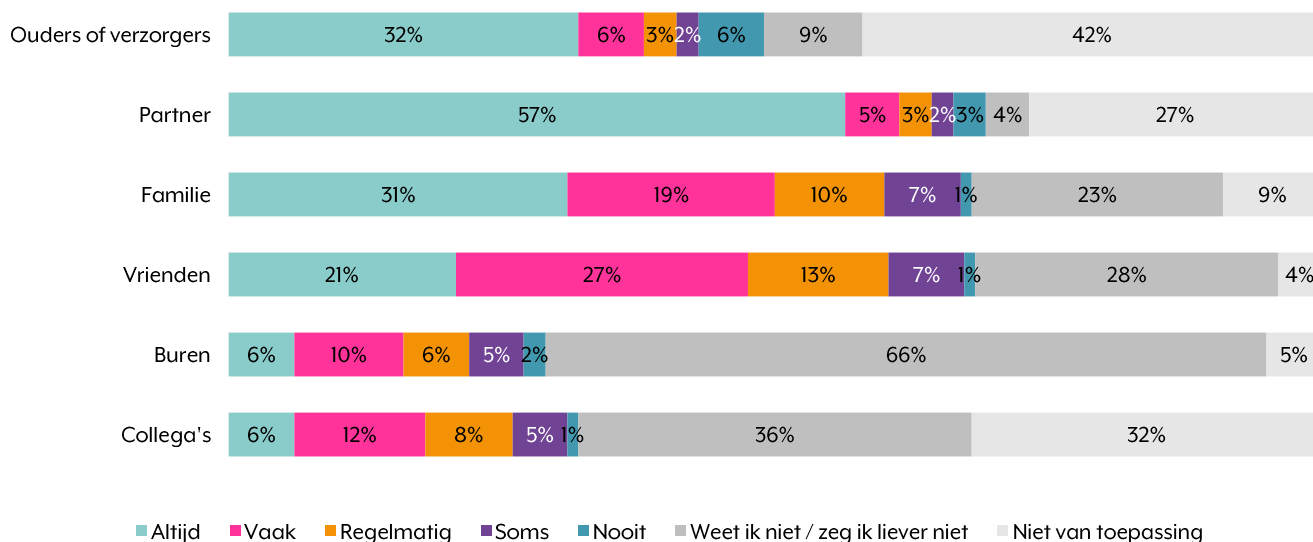
¹² Smets, K. & Van Ham, C. (2013). The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout. *Electoral Studies*, 32(2), 344-359.

	<i>Altijd</i>	<i>Vaak</i>	<i>Regelmatig</i>	<i>Soms</i>	<i>Nooit</i>	<i>Niet van toepassing</i>
<i>Ouders of verzorgers</i>	1%	6%	10%	20%	25%	37%
<i>Partner</i>	11%	17%	25%	17%	6%	24%
<i>Familie</i>	1%	9%	21%	43%	17%	8%
<i>Vrienden</i>	2%	12%	28%	45%	10%	3%
<i>Buren</i>	0%	2%	10%	38%	46%	4%
<i>Collega's</i>	1%	5%	11%	32%	20%	29%

Aan invullers is gevraagd hoe vaak mensen uit hun omgeving gaan stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen. Een derde van de stemmers geeft aan dat hun ouders of verzorgers altijd stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen. Als de categorie 'niet van toepassing' niet meegeteld wordt, is dit meer dan de helft.¹³

De partner van meer dan de helft van de stemmers (57%) gaat altijd naar de stembus (gecorrigeerd voor de categorie 'niet van toepassing' is dit 85%). Hierbij zit een verschil tussen wijken: zes op de tien stemmers uit een wijk met een hoge opkomst geeft aan dat hun partner altijd gaat stemmen, terwijl dit bij stemmers uit een wijk met een lagere opkomst één op de twee is. Ook de familie en vrienden van stemmers uit een lage opkomst wijk gaan minder vaak stemmen. Het grootste deel van de invullers weet niet of hun buren gaan stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen, waarschijnlijk omdat zij minder met hun buren praten over politiek dan met anderen in hun omgeving.

Hoe vaak gaan deze mensen stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen? Matrix (n = 1.105)

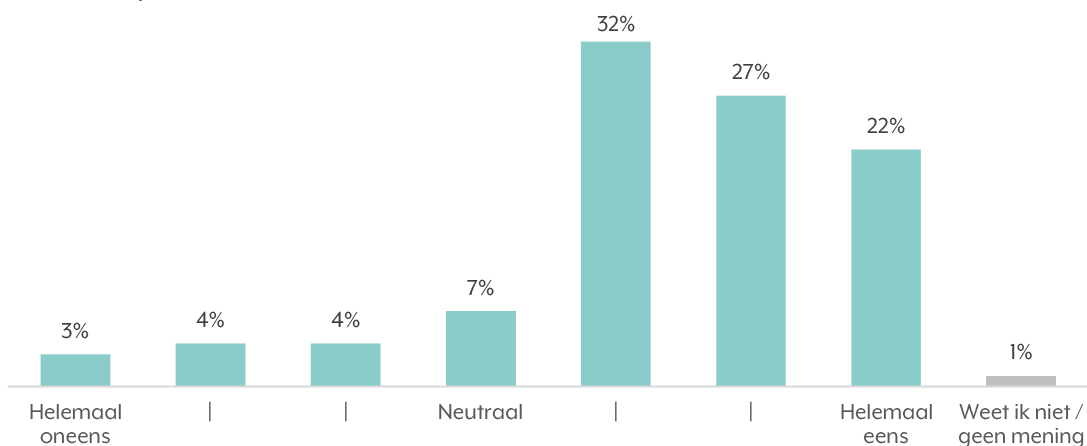
¹³ De categorie niet van toepassing biedt inzicht in de samenstelling van de sociale omgeving van Rotterdammers. Zo heeft niet elke Rotterdammer een partner of nog een ouder/verzorger.

	<i>Altijd</i>	<i>Vaak</i>	<i>Regelmatig</i>	<i>Soms</i>	<i>Nooit</i>	<i>Weet ik niet / zeg ik liever niet</i>	<i>Niet van toepassing</i>
<i>Ouders of verzorgers</i>	32%	6%	3%	2%	6%	9%	42%
<i>Partner</i>	57%	5%	3%	2%	3%	4%	27%
<i>Familie</i>	31%	19%	10%	7%	1%	23%	9%
<i>Vrienden</i>	21%	27%	13%	7%	1%	28%	4%
<i>Buren</i>	6%	10%	6%	5%	2%	66%	5%
<i>Collega's</i>	6%	12%	8%	5%	1%	36%	32%

Naast de vraag of invullers met mensen uit hun omgeving praten over de Rotterdamse politiek in het algemeen, is aan invullers gevraagd of zij specifiek over de verkiezingen praten met anderen wanneer deze plaatsvinden. Voor een meerderheid van de stemmers (81%) is dit het geval.

Als er verkiezingen zijn, praat ik hierover met andere mensen.

Slider zevenpuntschaal (n = 1.105)

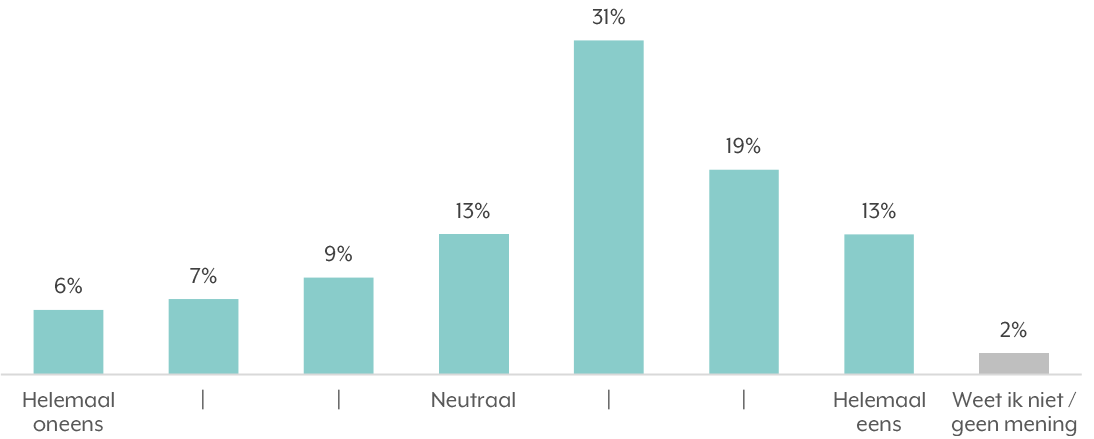

	%
<i>Helemaal oneens</i>	3%
	4%
	4%
<i>Neutraal</i>	7%
	32%
	27%
<i>Helemaal eens</i>	22%
<i>Weet ik niet / geen mening</i>	1%

Twee derde van de stemmers zegt dat andere mensen hen vragen of zij hebben gestemd als er verkiezingen zijn. Omgekeerd zeggen twee op de drie stemmers dat zij anderen vragen of zij hebben gestemd bij verkiezingen. Stemmers uit wijken met een lagere opkomst vragen minder vaak aan anderen of zij hebben gestemd (56% tegen 63% van de stemmers uit een wijk met een hogere opkomst).

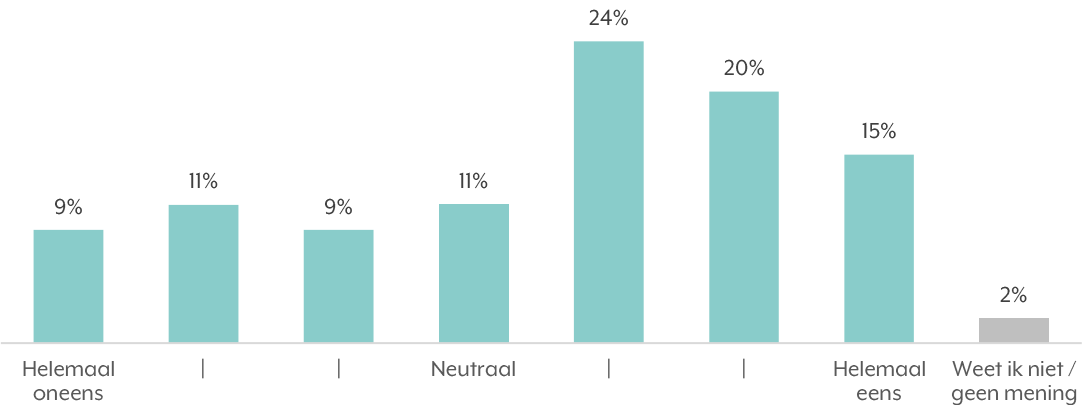
Als er verkiezingen zijn, vragen andere mensen of ik heb gestemd.

Slider zevenpuntschaal (n = 1.105)

	%
Helemaal oneens	6%
	7%
	9%
Neutraal	13%
	31%
	19%
Helemaal eens	13%
Weet ik niet / geen mening	2%

Als er verkiezingen zijn, vraag ik aan andere mensen of zij hebben gestemd. Slider
zevenpuntschaal (n = 1.105)

	%
Helemaal oneens	9%
	11%
	9%
Neutraal	11%
	24%
	20%
Helemaal eens	15%
Weet ik niet / geen mening	2%

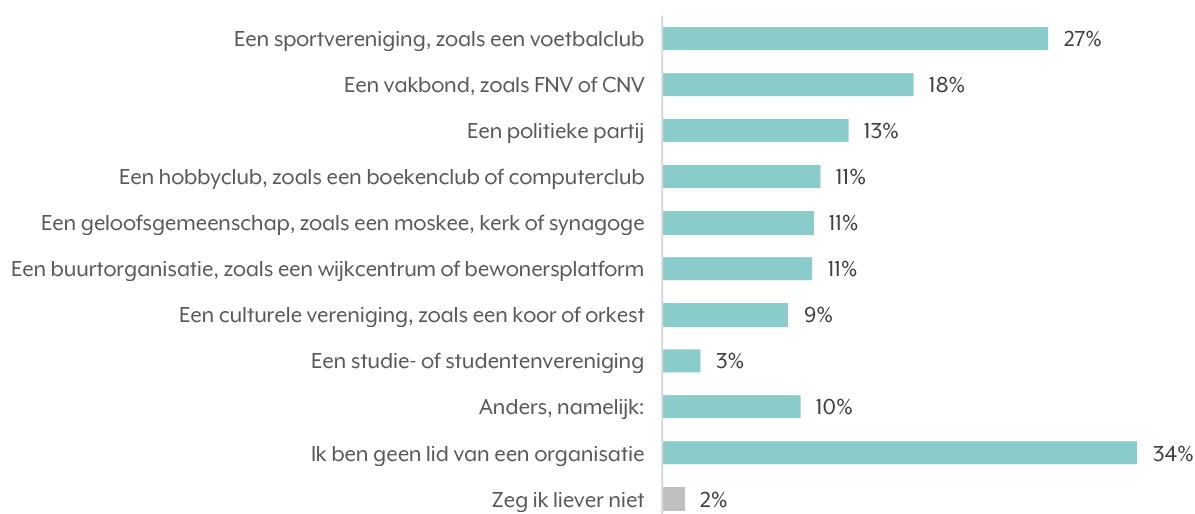
Rol van maatschappelijke organisaties

HOOFDSTUK 9

Lidmaatschap en vrijwilligerswerk

Uit eerder onderzoek bleek dat inwoners die lid zijn van een organisatie sneller geneigd zijn te stemmen bij verkiezingen.¹⁴ Aan invullers is daarom gevraagd van welke soorten organisaties zij lid zijn. In Rotterdam blijken de meeste stemmers, ruim een kwart, lid te zijn van een sportvereniging. 18% van de invullers is lid van een vakbond en 13% van een politieke partij. Ruim een derde van de invullers is geen lid van een organisatie. Ook bleken er verschillen tussen stemmers uit wijken met een lage opkomst en hoge opkomst. Hoewel beide groepen in algemene zin even vaak lid zijn van een vereniging, zijn stemmers uit wijken met een hoge opkomst vaker lid van een sportvereniging en culturele vereniging. Stemmers uit wijken met een lage opkomst zijn daarentegen vaker lid van een vakbond.

Van welke soorten organisaties die hieronder staan bent u lid? Meerkeuze (n = 1.105)

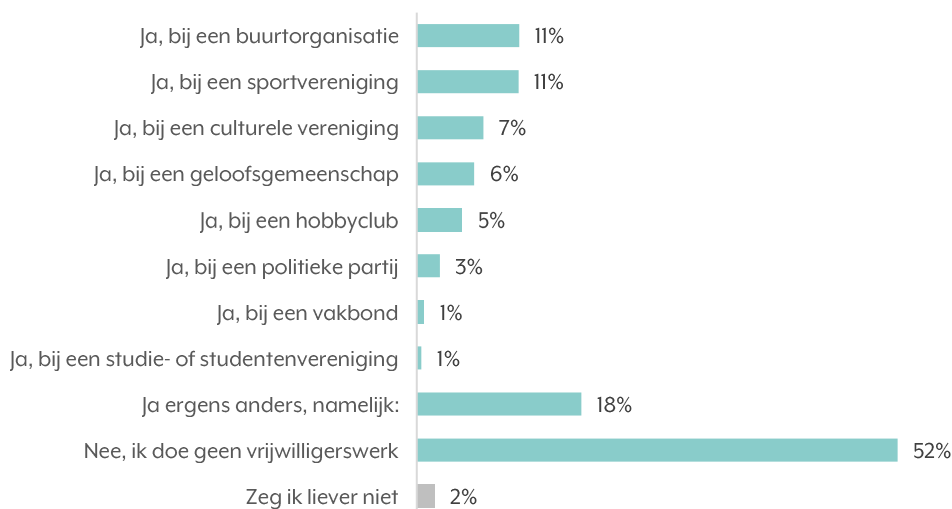

¹⁴ Smets, K. & Van Ham, C. (2013). The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout. *Electoral Studies*, 32(2), 344-359.

	%
Een sportvereniging, zoals een voetbalclub	27%
Een vakbond, zoals FNV of CNV	18%
Een politieke partij	13%
Een hobbyclub, zoals een boekenclub of computerclub	11%
Een geloofsgemeenschap, zoals een moskee, kerk of synagoge	11%
Een buurtorganisatie, zoals een wijkcentrum of bewonersplatform	11%
Een culturele vereniging, zoals een koor of orkest	9%
Een studie- of studentenvereniging	3%
Anders, namelijk:	10%
Ik ben geen lid van een organisatie	34%
Zeg ik liever niet	2%

Vervolgens is gevraagd of invullers (ook) vrijwilligerswerk doen bij deze organisaties. De grootste groep - meer dan de helft van de invullers - doet geen vrijwilligerswerk. De plekken waar Rotterdammers vrijwilligerswerk doen lopen uiteen. Een tiende van de invullers helpt vrijwillig bij een sportvereniging of bij een buurtorganisatie. Nog eens 7% doet vrijwilligerswerk bij een culturele vereniging of bij een geloofsgemeenschap. In de open antwoorden noemen invullers ook andere soorten vrijwilligerswerk, zoals bij een Vereniging van Eigenaren, de voedselbank of als mantelzorger. Hoewel stemmers uit wijken met een hoge en lage opkomst in algemene zin even vaak vrijwilliger zijn, doen stemmers uit wijken met een lage opkomst vaker vrijwilligerswerk bij buurtorganisaties, hobbyclubs en vakbonden terwijl stemmers uit wijken met een hoge opkomst vaker lid zijn van een studentenvereniging.

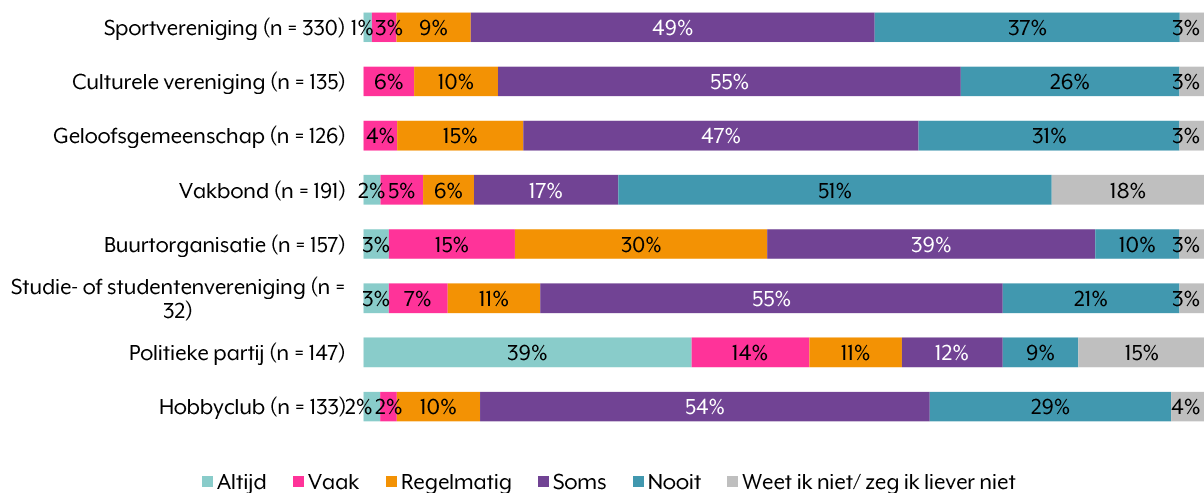
Doet u vrijwilligerswerk bij een van deze organisaties? Meerkeuze (n = 1.105)

	%
<i>Ja, bij een sportvereniging</i>	11%
<i>Ja, bij een buurtorganisatie</i>	11%
<i>Ja, bij een culturele vereniging</i>	7%
<i>Ja, bij een geloofsgemeenschap</i>	6%
<i>Ja, bij een hobbyclub</i>	5%
<i>Ja, bij een politieke partij</i>	3%
<i>Ja, bij een vakbond</i>	1%
<i>Ja, bij een studie- of studentenvereniging</i>	1%
<i>Ja ergens anders, namelijk:</i>	18%
<i>Nee, ik doe geen vrijwilligerswerk</i>	52%
<i>Zeg ik liever niet</i>	2%

Aan invullers die lid zijn van een vereniging of hier vrijwilligerswerk doen, is gevraagd hoe vaak zij hier over politiek praten. Dit gebeurt het vaakst bij een politieke partij of bij de buurtorganisatie, terwijl bij de vakbond vaker niet over de Rotterdamse politiek wordt gepraat. Bij de meeste verenigingen wordt soms of nooit over de Rotterdamse politiek gepraat. Hiervoor bleken geen verschillen tussen stemmers uit verschillende soorten wijken.

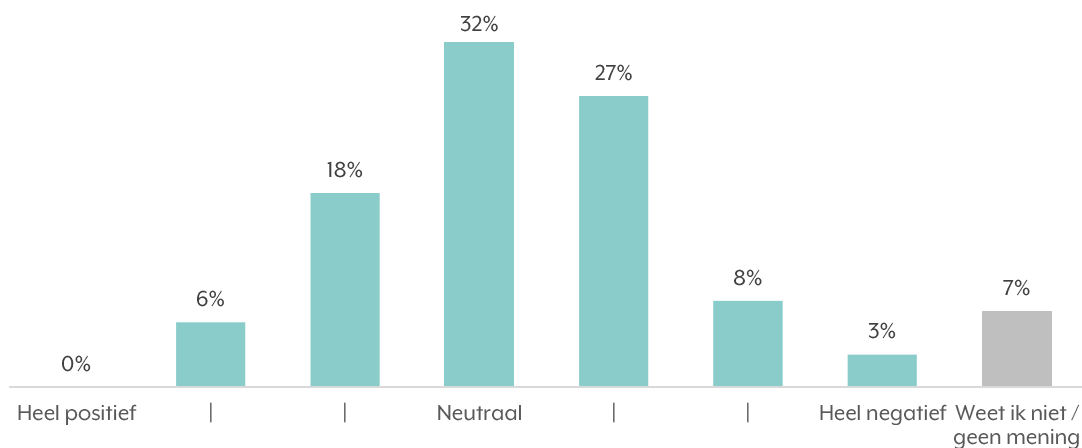
Hoe vaak praten jullie over de Rotterdamse politiek bij de... Matrix

	Altijd	Vaak	Regelmatig	Soms	Nooit	Weet ik niet / zeg ik liever niet
Sportvereniging (n = 347)	1%	3%	9%	49%	38%	3%
Culturele vereniging (n = 138)	0%	6%	10%	55%	26%	3%
Geloofsgemeenschap (n = 135)	0%	4%	15%	47%	31%	3%
Vakbond (n = 197)	2%	5%	6%	17%	51%	18%
Buurtorganisatie (n = 162)	3%	15%	30%	39%	10%	3%
Studie- of studentenvereniging (n = 40)	3%	7%	11%	55%	21%	3%
Politieke partij (n = 152)	39%	14%	11%	12%	9%	15%
Hobbyclub (n = 143)	2%	2%	10%	54%	29%	4%

Als invullers met anderen bij de vereniging over de Rotterdamse politiek praten, is dit vaker negatief dan positief. In 40% van de gevallen is het negatief, terwijl ongeveer een kwart aangeeft positief te praten over de Rotterdamse politiek met anderen bij de vereniging. Er is geen verschil tussen stemmers uit een wijk met een hoge opkomst en stemmers die wonen in een wijk waar de opkomst laag was.

Als ik met anderen bij de vereniging praat over de Rotterdamse politiek, dan is dat meestal... Slider zevenpuntschaal (n = 582)

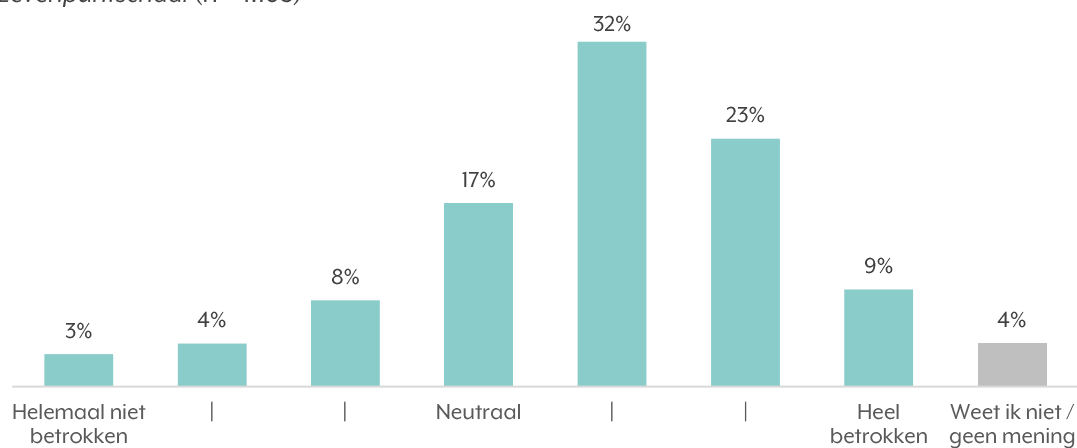

	%
<i>Heel positief</i>	0%
	6%
	18%
<i>Neutraal</i>	32%
	27%
	8%
<i>Heel negatief</i>	3%
<i>Weet ik niet / geen mening</i>	7%

Maatschappelijke betrokkenheid

Invullers die gingen stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 vinden zichzelf over het algemeen betrokken: een meerderheid (63%) van de invullers vindt zichzelf maatschappelijk betrokken in vergelijking met anderen. 16% is neutraal over deze stelling en 17% vindt zichzelf minder maatschappelijk betrokken dan anderen. Er zijn geen verschillen tussen stemmers uit wijken met een hoge opkomst ten opzichte van stemmers uit wijken met een lage opkomst als het gaat om hun ervaren maatschappelijke betrokkenheid.

Hoe maatschappelijk betrokken vindt u zichzelf, als u zich vergelijkt met anderen? Slider zevenpuntschaal (n = 1.105)

	%
<i>Helemaal niet betrokken</i>	3%
	4%
	8%
<i>Neutraal</i>	17%
	32%
	23%
<i>Heel betrokken</i>	9%
<i>Weet ik niet / geen mening</i>	4%

Ervaringen met de gemeente(raad)

HOOFDSTUK 10

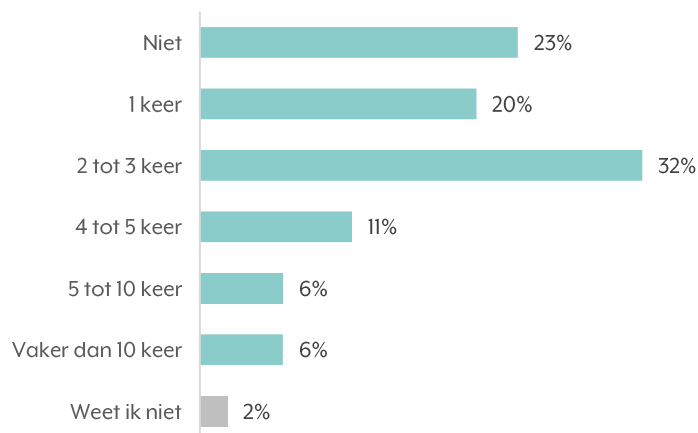
Contact met de gemeente

De zichtbaarheid van de gemeente kan invloed hebben op de bereidheid om te gaan stemmen. Wie minder het gevoel heeft dat de gemeente een directe impact heeft op hun dagelijkse leven, zal ook minder snel geneigd zijn om te gaan stemmen.¹⁵ Driekwart van de stemmers heeft in de afgelopen 12 maanden contact gehad met de gemeente Rotterdam. Een vijfde had één keer contact met de gemeente en een derde van de invullers had twee tot drie keer contact met de gemeente.

Bovendien verschillen stemmers uit wijken met een lage opkomst van stemmers uit wijken met een hoge opkomst. Ten eerste had een groter deel van de stemmers uit wijken met een hogere opkomst helemaal geen contact met de gemeente (26% tegen 18% van de stemmers uit wijken met een lagere opkomst). Maar, als stemmers uit wijken met een lagere opkomst contact hadden, dan hadden zij vaker veel contact: bijna een op de tien stemmers uit deze wijken heeft in de afgelopen twaalf maanden vaker dan tien keer contact gehad met de gemeente. Voor stemmers uit wijken met een hoge opkomst is dit 4%.

Hoe vaak had u in de afgelopen twaalf maanden contact met de gemeente Rotterdam?

Enkelkeuze (n = 1.105)

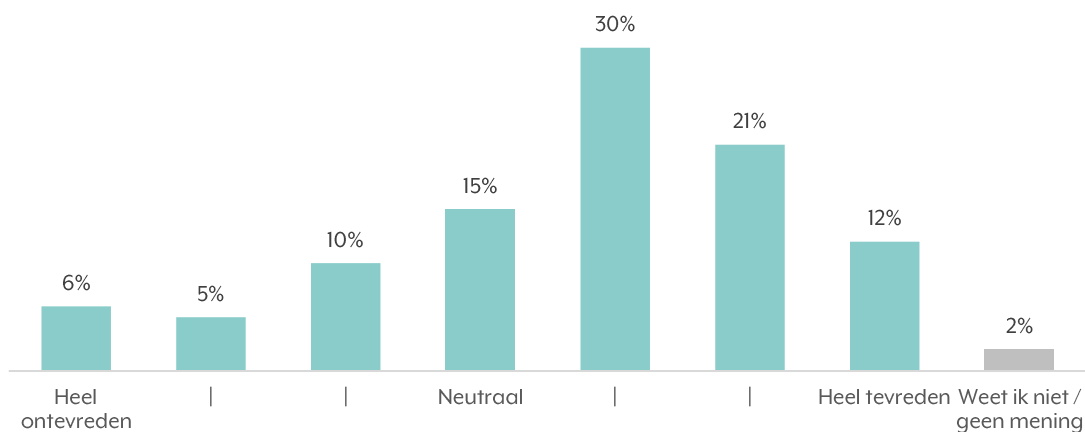

¹⁵ Boogers, M., Van Ostaaijen, J., & Slagter, L. (2010). Lokale kiezers: Lokale keuzes? Onderzoek naar de achtergronden en de betekenis van het stemgedrag bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2010. Tilburg.

	%
<i>Niet</i>	23%
<i>1 keer</i>	20%
<i>2 tot 3 keer</i>	32%
<i>4 tot 5 keer</i>	11%
<i>5 tot 10 keer</i>	6%
<i>Vaker dan 10 keer</i>	6%
<i>Weet ik niet</i>	2%

Stemmers die aangaven één of meerdere keren contact te hebben gehad met de gemeente in de afgelopen twaalf maanden, is gevraagd hoe tevreden zij hierover waren. Zes op de tien invullers waren tevreden over hun contact met de gemeente, tegenover twee op de tien invullers die hier ontevreden over waren. Stemmers uit wijken met een lage opkomst waren hieruitgesprokener over. Zij waren zowel vaker heel ontevreden als vaker heel tevreden.

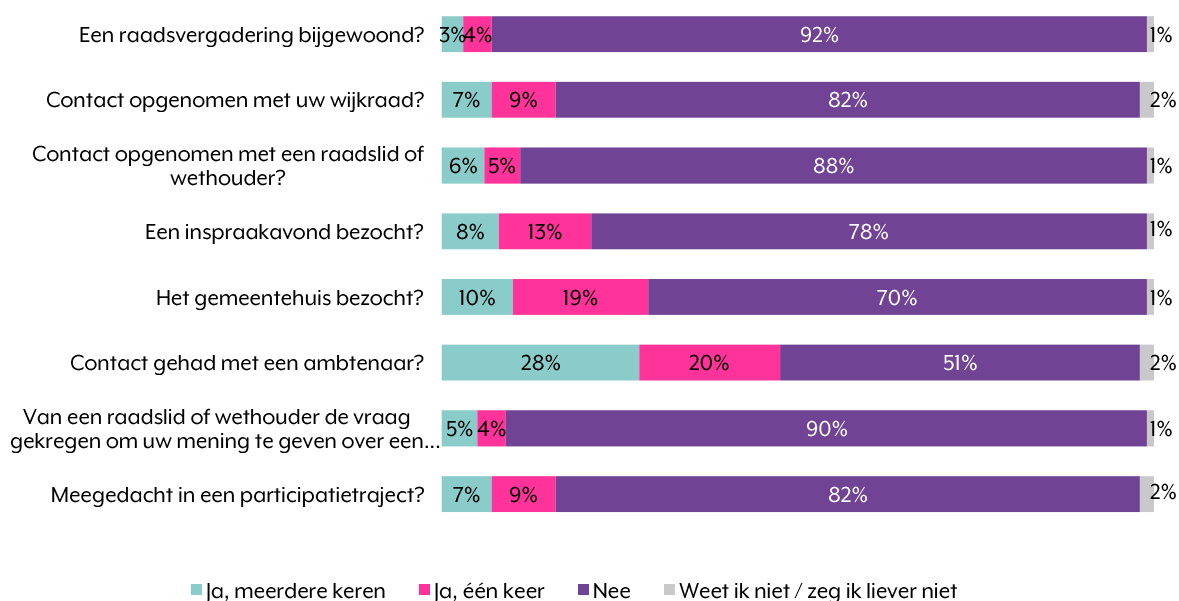
Hoe tevreden was u hier in het algemeen over? *Slider zevenpuntschaal* (n = 816)

	%
<i>Heel ontevreden</i>	6%
<i> </i>	5%
<i> </i>	10%
<i>Neutraal</i>	15%
<i> </i>	30%
<i> </i>	21%
<i>Heel tevreden</i>	12%
<i>Weet ik niet / geen mening</i>	2%

Vervolgens is invullers gevraagd op welke manieren zij in de afgelopen twaalf maanden contact hebben gehad met de gemeente. Stemmers hebben het vaakst contact gehad met een ambtenaar of het gemeentehuis bezocht. Het bijwonen van een raadsvergadering deden zij bijna niet. Stemmers uit wijken met een lagere opkomst hebben daarnaast vaker contact opgenomen met een raadslid of wethouder en vaker een inspraakavond bezocht. Daarnaast hebben zij vaker van een raadslid of wethouder de vraag gekregen om hun mening te geven over een onderwerp.

Heeft u de laatste twaalf maanden wel eens... Matrix (n = 1.105)

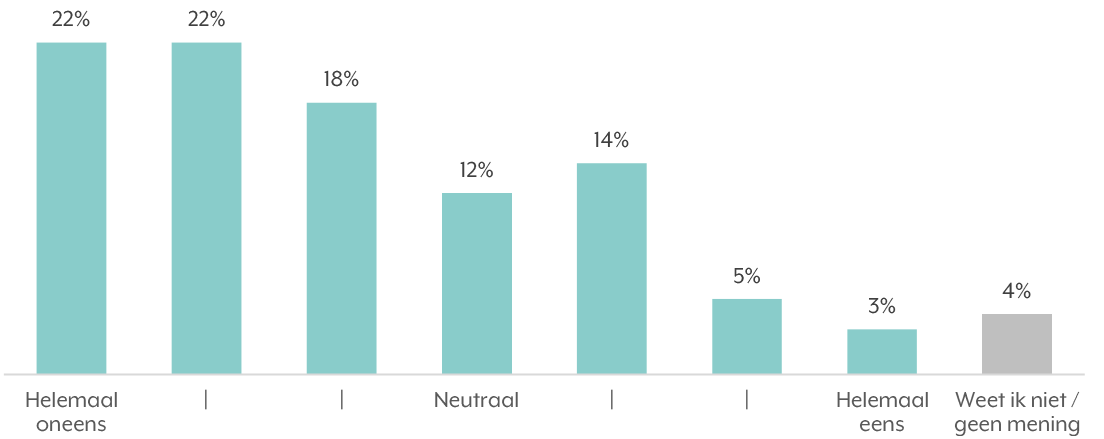

	<i>Ja, meerdere keren</i>	<i>Ja, één keer</i>	<i>Nee</i>	<i>Weet ik niet / zeg ik liever niet</i>
<i>Een raadsvergadering bijgewoond?</i>	3%	4%	92%	1%
<i>Contact opgenomen met uw wijkraad?</i>	7%	9%	82%	2%
<i>Contact opgenomen met een raadslid of wethouder?</i>	6%	5%	88%	1%
<i>Een inspraakavond bezoekt?</i>	8%	13%	78%	1%
<i>Het gemeentehuis bezoekt?</i>	10%	19%	70%	1%
<i>Contact gehad met een ambtenaar?</i>	28%	20%	51%	2%
<i>Van een raadslid of wethouder de vraag gekregen om uw mening te geven over een onderwerp?</i>	5%	4%	90%	1%
<i>Meegedacht in een participatietraject</i>	7%	9%	82%	2%

Zichtbaarheid gemeenteraad

Meer dan de helft van de stemmers weet niet wie de raadsleden van Rotterdam zijn. Een van elke vijf invullers geeft aan wel te weten wie de raadsleden zijn. De analyse toonde geen verschillen tussen stemmers uit wijken met verschillende maten van opkomst.

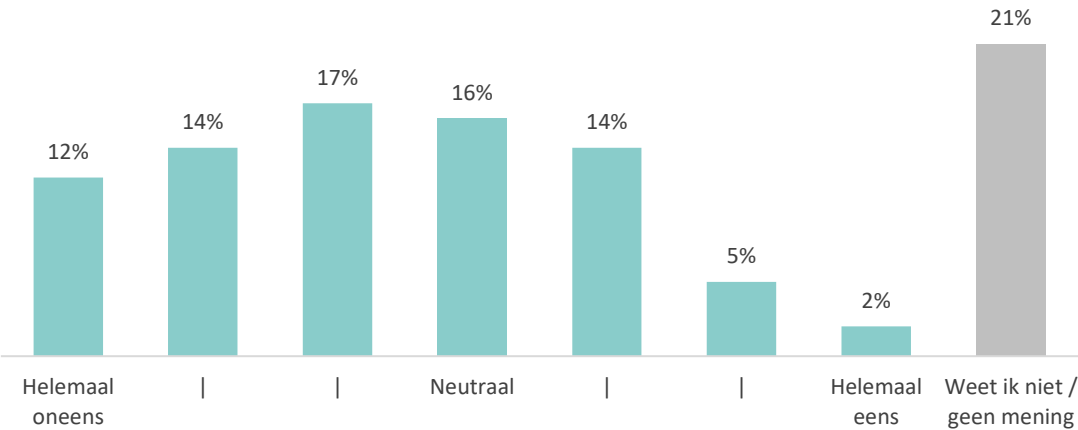
Ik weet wie de raadsleden van Rotterdam zijn. Slider zevenpuntschaal (n = 1.105)

	%
Helemaal oneens	22%
	22%
	18%
Neutraal	12%
	14%
	5%
Helemaal eens	3%
Weet ik niet / geen mening	4%

Stemmers hebben weinig het gevoel dat zij mee mogen denken met de gemeenteraad: een vijfde van de invullers vindt dat de gemeenteraad hen genoeg mogelijkheden geeft om mee te praten over zijn plannen. Twee op de vijf stemmers zijn het hier niet mee eens. Nog eens 16% is neutraal en 21% weet het niet. De uitkomsten zijn vergelijkbaar voor stemmers uit wijken met een hoge opkomst en stemmers uit wijken met een lage opkomst.

De gemeenteraad geeft me genoeg mogelijkheden om mee te praten over zijn plannen.
Slider zevenpuntschaal (n = 1.105)

	%
Helemaal oneens	12%
	14%
	17%
Neutraal	16%
	14%
	5%
Helemaal eens	2%
Weet ik niet / geen mening	21%

Onderzoeksverantwoording

HOOFDSTUK 11

De vragenlijst voor dit onderzoek is opgesteld in samenwerking met EMMA, de Haagse Hogeschool, Universiteit Utrecht en de griffie van de gemeenteraad van Rotterdam. Het onderzoek is verspreid onder inwoners van gemeente Rotterdam via online en offline middelen. Om inwoners te bereiken zijn er ruim 20.000 ansichtkaarten bezorgd in vier Rotterdamse wijken die een afspiegeling van de gemeente vormen, is online campagne gevoerd via sociale media (Instagram en Facebook) en websites van DPG media (zoals NU.nl en AD.nl), en zijn de 2.272 leden van het Citisens panel die in Rotterdam wonen uitgenodigd om hun mening te geven. Bovendien vroeg ook de gemeenteraad zelf aandacht voor het onderzoek via de eigen online kanalen. Hieronder vindt u een beeld uit de online campagne. Inwoners konden de vragenlijst bereiken via de website www.samenvoorrotterdam.nl. In totaal werd de vragenlijst 1.211 keer ingevuld. De resultaten zijn vervolgens gefilterd om dubbele invullers en invullers die niet in het doelgebied van het onderzoek wonen eruit te halen. Dit leidde tot een netto respons van 1.186 invullers.

Weging

De resultaten zijn gewogen aan de hand van de betrokkenheidsprofielen van Citisens en vormen hiermee een representatieve afspiegeling van de mening van de inwoners van de gemeente Rotterdam. Tabel 1 geeft de verdeling over de betrokkenheidsprofielen binnen de gemeente en onder de invullers weer. Er zijn een aantal opvallende verschillen tussen de verdeling van de profielen in de gemeente en onder de invullers. Zo is er een ondervertegenwoordiging van Eigenzinnige Lokalen. Aan de andere kant is het profiel Gehaaste Gezinnen over gerepresenteerd. De weging corrigeert deze verschillen: deze zorgt ervoor dat de mening van ondervertegenwoordigde groepen zwaarder wordt meegeteld. Resultaten in deze rapportage mogen daarom als representatief voor de gemeente Rotterdam worden beschouwd. In bijlage 1 leest u meer over de betrokkenheidsprofielen.

	Invullers	Gemeente
<i>(Re)actieve Emptynesters</i>	10%	5%
<i>Alerte Families</i>	16%	16%
<i>Bescheiden Grijzen</i>	6%	8%
<i>Eigenzinnige Lokalen</i>	14%	29%
<i>Gehaaste Gezinnen</i>	15%	8%
<i>Idealistische Globalisten</i>	12%	9%
<i>Ik-gerichte Starters</i>	22%	20%
<i>Stille Overlevers</i>	3%	4%

Tabel 1: Percentages gebruikt voor weging a.d.h.v. Citisens betrokkenheidsprofielen (n = 1.186)

Wijken

Voor de vergelijking tussen stemmers uit wijkraadgebieden met een hoge opkomst en wijkraadgebieden met een lage opkomst is gebruik gemaakt van de onderstaande verdeling.

	Opkomst	Percentage stemmers	Percentage invullers totaal
<i>Agniesebuurt-Provenierswijk</i>	<i>Boven gemiddeld</i>	1,7%	2,5%
<i>Bergpolder-Blijdorp-Liskwartier</i>	<i>Boven gemiddeld</i>	6,2%	5,0%
<i>Cool-Scheepvaartkwartier-Stadsdriehoek</i>	<i>Boven gemiddeld</i>	5,7%	4,9%
<i>Delfshaven-Schiemond</i>	<i>Boven gemiddeld</i>	1,8%	2,0%
<i>Dijkzigt-Oude Westen</i>	<i>Boven gemiddeld</i>	1,5%	1,9%
<i>Entrepot-Noordereiland</i>	<i>Boven gemiddeld</i>	1,3%	1,1%
<i>Het Lage Land, Prinsenland en 's-Gravenland</i>	<i>Boven gemiddeld</i>	4,5%	3,8%
<i>Hillegensberg</i>	<i>Boven gemiddeld</i>	12,8%	8,9%

Hoek van Holland	<i>Boven gemiddeld</i>	1,2%	1,0%
Katendrecht - Wilhelminapier	<i>Boven gemiddeld</i>	1,4%	1,2%
Kralingen	<i>Boven gemiddeld</i>	5,1%	4,2%
Kralingseveer	<i>Boven gemiddeld</i>	0,3%	0,3%
Middelland - Nieuwe Westen	<i>Boven gemiddeld</i>	4,8%	4,3%
Nesselande	<i>Boven gemiddeld</i>	1,0%	0,6%
Ommoord	<i>Boven gemiddeld</i>	4,7%	5,0%
Oude Noorden	<i>Boven gemiddeld</i>	2,0%	2,3%
Overschie	<i>Boven gemiddeld</i>	2,1%	1,7%
Pernis	<i>Boven gemiddeld</i>	0,5%	0,7%
Rozenburg	<i>Boven gemiddeld</i>	1,4%	1,6%
Schiebroek	<i>Boven gemiddeld</i>	3,1%	2,7%
Zevenkamp	<i>Boven gemiddeld</i>	2,7%	3,2%
Afrikaanderwijk	<i>Onder gemiddeld</i>	0,3%	0,4%
Beverwaard	<i>Onder gemiddeld</i>	4,3%	6,3%
Bloemhof	<i>Onder gemiddeld</i>	0,9%	1,6%

Bospolder-Spangen-Tussendijken	Onder gemiddeld	6,2%	2,5%
Carnisse-Zuiderpark	Onder gemiddeld	2,2%	3,2%
Crooswijk	Onder gemiddeld	2,6%	3,4%
Feijenoord	Onder gemiddeld	0,5%	0,5%
Groot-IJsselmonde en Oud- IJsselmonde	Onder gemiddeld	7,9%	7,3%
Heijplaat	Onder gemiddeld	0,4%	0,5%
Hillesluis	Onder gemiddeld	0,2%	0,2%
Hoogvliet	Onder gemiddeld	2,4%	2,8%
Lombardijen	Onder gemiddeld	0,9%	1,0%
Mathenesse	Onder gemiddeld	0,7%	0,9%
Oosterflank	Onder gemiddeld	2,1%	2,2%
Oud Charlois-Wielewaal	Onder gemiddeld	2,3%	2,5%
Pendrecht-Zuidwijk	Onder gemiddeld	1,4%	2,1%
Tarwewijk	Onder gemiddeld	0,5%	1,1%
Vreewijk	Onder gemiddeld	1,6%	2,1%

Tabel 2: Verdeling wijken

Bijlage 1: Toelichting betrokkenheidsprofielen

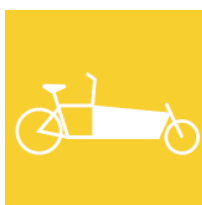
Eigenzinnige Lokalen
13% Nederland
Verdeeld over alle leeftijden.
Opleidingsniveau lager dan gemiddeld.
Inkomen modaal of onder modaal.

(Re)actieve Emptynesters
10% Nederland
Leeftijd 45 jaar en ouder.
Opleidingsniveau middelbaar of hoog.
Inkomen hoger dan gemiddeld.
(Pre)pensioen.

Bescheiden Grijzen
9% Nederland
Leeftijd 65 jaar en ouder.
Inkomen iets beneden modaal.
Lager of middelbaar opgeleid.
Gepensioneerd, wonen alleen of met hun partner.

Gehaaste Gezinnen
15% Nederland
Leeftijd tussen de 30 en 65.
Inkomen modaal of boven modaal.
Opleidingsniveau hoger dan gemiddeld.
Drukke gezinnen, wonen in dorpen of kleinere steden.

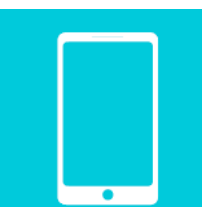
Alerte Families
19% Nederland
Leeftijd 30 - 65 jaar.
Inkomen beneden modaal of modaal.
Opleidingsniveau laag of middelbaar.
Gezinnen met kinderen, wonen vaker in dorpen.

Stille Overlevers
13% Nederland
Leeftijd 30 tot 65 jaar.
Laag of middelbaar opgeleid.
Beneden modaal inkomen.
Weinig vertrouwen in de overheid, niet geneigd om mee te denken.

Idealistische Globalisten
9% Nederland
Leeftijd tussen de 18 en 40.
Hoog opgeleid.
Verdiene boven modaal of gaan dit binnenkort doen.
Interesse in grote maatschappelijke thema's.

Ik-gerichte Starters
15% Nederland
Leeftijd tot 45.
Vaak middelbaar of hoogopgeleid.
Gemiddeld inkomen.
Alleenstaand of samenwonend, vaak voor het eerst in een koopwoning.